

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1 Теоретико-психологічні АСПЕКТИ СІМ»Ї ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.	
1.1 Сім'я як виховний інститут.....	6
1.2 Поняття соціалізації особистості.....	12
Висновки до 1 розділу.....	22
Розділ 2 ВПЛИВ СІМ»Ї ТА АВТОРИТЕТУ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ.	
2.1 Особливості соціалізації дитини в сім'ї.....	23
2.2 Психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей.....	25
2.3 Вплив авторитету батьків на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку...	29
2.4 Причини неадекватного батьківського ставлення до дитини.....	51
Висновки до 2 розділу.....	55
Висновки.....	56
Список використаної літератури.....	59

ВСТУП

Проблеми сімейного виховання завжди привертали увагу педагогічної науки, адже сім'я - один із найважливіших виховних інститутів, значення якого для особистості важко переоцінити. Сьогодні сім'я переживає серйозні труднощі, що значною мірою зумовлено кризовими явищами, притаманними українському суспільству в цілому, що негативно позначаються на внутрішньосімейній атмосфері, знижують дієвість виховної функції сім'ї, вносять далеко не завжди педагогічно виправдані зміни в її зміст, призводять до того, що сімейне виховання стає об'єктом критики з боку держави, яка вимагає підвищення відповідальності батьків за виховання дітей.

Труднощі сімейного виховання і причини, що викликають зниження виховного потенціалу сім'ї, вивчаються соціологами, психологами, педагогами. Результати проведених досліджень вказують на існування певних чинників, що зумовлюють суперечності та складності у внутрішньосімейних взаємин між дітьми і дорослими, не зважаючи на які було б прикрою помилкою.

Відомо, що стиль сімейного виховання, його зміст і цілі найчастіше формуються неусвідомлено, на основі установок, традицій, наслідуваних із батьківських родин. Однак, порівняно з попередніми роками, реалії сьогодення спричиняють розвиток такого феномена як аномія, що суттєво впливає на стан сучасної української сім'ї, процес сімейного виховання дітей.

Наступним соціально-психологічним чинником, існуючим у масштабах України і справляючим вплив на розвиток інституту сім'ї, є зруйнування колишньої тоталітарної системи моральних і поведінкових цінностей без достатньої заміни її ієрархією прийнятих у цивілізованому світі загальнолюдських ідеалів і гуманних норм поведінки. Це зумовлює «розрив поколінь»: норми і догми «батьків», а особливо «дідів» заперечуються молоддю - з відмовою від досвіду пращурів та їхньої сучасної поведінки як прикладу для наслідування. Покоління розвів і культурно-технологічний «зліт», коли діти прагнуть до швидкого і різнобічного освоєння нової складної техніки, яка в недалекому

минулому була для більшості сімей недоступною, а нині важко приймається «батьками». Все це призводить до масової деформації сімей, відчуженню їхніх членів один від одного. На тлі відмови від єдиної системи впливу на дітей у межах колишніх ідеологізованих канонів виявляється недостатність системи позитивного виховання молодих поколінь - у плані особистісного саморозвитку, формування вольових механізмів, духовної культури, вмінь конструктивного спілкування, вироблення ціннісних орієнтацій, утвердження моральних поведінкових норм, навичок відповідальної, соціально зумовленої, нормативної поведінки.

До причин, що знижують виховний потенціал сім'ї, відносимо також невикористання в силу об'єктивних і суб'єктивних причин ряду можливостей, які сім'я має як своєрідний виховний інститут, її певну відмежованість від здобутків психолого-педагогічної науки, зокрема незнання батьками сучасних технологій сімейного виховання дітей, мета яких полягає у поліпшенні внутрішньосімейного мікроклімату, створенні сприятливих умов для функціонування сімейного колективу, усуненні підґрунтя сімейних конфліктів як між самими дорослими членами родини, так і між батьками та дітьми.

Тонкого уміння, постійного самовдосконалення вимагає і складний процес виховання дітей, коли дорослий разом із дитиною начебто заново освоює світ, пізнає оточуючих. Нетворчий підхід до цієї складної і досить важливої справи, невміння, а іноді й небажання вникнути у потреби дітей породжує добре відому проблему поколінь, а іноді обертається значними втратами для обох сторін.

актуалізація теми сімейне виховання дітей у сучасних умовах, спонукає до пошуків таких педагогічно зумовлених підходів до її розв'язання, які забезпечували б орієнтацію батьків на дитину як на особистість, надавали б можливості для її гармонійного розвитку, враховуючи при цьому індивідуальні особливості.

Об'єкт дослідження – сім'я як виховний інститут.

Предмет дослідження – вплив сім'ї на формування особистості дитини.

Мета дослідження – розглянути особливості соціалізації дитини в сім'ї.

Згідно з метою і предметом дослідження було визначено такі **завдання**:

розглянути сім'ю як виховний інститут;

проаналізувати поняття соціалізації особистості;

охарактеризувати особливості соціалізації дитини в сім'ї;

дослідити психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей;

розглянути батьківське ставлення та його вплив на формування дитячої особистості;

проаналізувати вплив авторитету батьків.

Методи дослідження. Для розв'язування поставлених завдань використано такі методи наукового дослідження: теоретичний аналіз наукових літературних джерел, синтез, узагальнення, порівняння, конкретизація, спостереження.

Структура дослідження. Курсова робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СІМ'Ї ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.

1.1 Сім'я як виховний інститут

Сім'я - одна з найдавніших форм спільності людей. Вона виникла раніше, ніж нації, держави, ще за часів первісного суспільства. Саме сім'я була, є і, мабуть, завжди буде найважливішим середовищем формування та розвитку особистості, яке відповідає не тільки за соціальне відтворення населення, а й за відтворення певного способу його життя.

Для жінки сім'я - це можливість нормального існування, спокій і впевненість у собі, матеріальна і моральна підтримка, відчуття радості й щастя, повноцінне виховання дітей. Чоловіку сім'я надає стимул до життя, допомагає у подоланні утруднень і негараздів. Для дитини сім'я відіграє важливе значення насамперед тому, що дає перші й найважливіші знання про життя, про взаємини з людьми. Сім'я «створює матеріальні та моральні умови для її зростання, формує моральні життєві основи та статево-рольові установки» [6, 76].

Виховна функція сім'ї полягає у задоволенні індивідуальних потреб дорослих членів у батьківстві та материнстві, взаєминах з дітьми, їхньому вихованні, самореалізації у дітях. Завдяки реалізації цієї функції сім'я забезпечує соціалізацію молодих поколінь, їхню підготовку до майбутнього життя. У сім'ї виховуються і дорослі, і діти. **Тому у виховній функції виділяють три основні аспекти.**

Перший - формування особистості дитини, розвиток її здібностей та інтересів, передача від дорослих дітям накопиченого суспільством соціального досвіду, вироблення в них морально-етичних знань та способів поведінки, забезпечення розумового, фізичного та естетичного розвитку дітей.

Другий аспект - систематичний виховний вплив сімейного колективу на кожного його члена протягом усього життя.

Третій аспект - постійний вплив дітей на батьків.

З плином часу у функціях сім'ї відбуваються ті чи інші зміни: одні з функцій втрачаються, інші змінюються відповідно до нових соціальних умов. Порухення функцій сім'ї - це такі умови життєдіяльності, які утруднюють або перешкоджають виконанню нею функцій. Спричинюються такі порушення різними факторами: особистісними особливостями її членів, взаємовідносинами між ними, способом життя сім'ї тощо. Наприклад, причиною порушення виховної функції сім'ї може стати неадекватність взаємин дорослих членів між собою, відсутність, недостатність або хибність знань батьків щодо виховання дітей та ін.

У сім'ї відбувається процес соціалізації дитини, що передбачає різнобічне пізнання маленькою людиною оточуючої соціальної дійсності, оволодіння навичками індивідуальної і колективної праці, прилучення до національної і вселюдської культури. Провідними чинниками у цьому процесі виступає структура сім'ї, пануюча у ній моральна атмосфера, спосіб внутрішньосімейного життя та його стиль. У більш широкому розумінні маються на увазі соціальні установки, система цінностей сім'ї, взаємини її членів між собою та ставлення до інших людей, моральні ідеали, потреби, сімейні традиції тощо.

Сімейне виховання засновується на емоційному, інтимному характері відносин, виявляється в глибокій кровній любові батьків до дітей і дітей до батьків. Байдужість батьків, які не задовольняють прагнення дитини до спілкування, до спільної емоційно забарвленої і значущої діяльності, призводить до затримки соціального розвитку дитячої особистості, тобто гальмуванню засвоєння нею норм, правил, звичок соціальної поведінки і навіть до формування її асоціального характеру. Це зумовлено тим, що внутрішньосімейні взаємини виступають для дитини першим специфічним зразком суспільних відносин, до яких вона залучається вже з перших днів появи на світ, і які мають значний (якщо не домінуючий) вплив на формування загальної моделі її життя в майбутньому.

Структура сім'ї включає її кількісний склад, а також сукупність взаємин між її членами. Аналіз сімейної структури дає можливість відповісти на запитання: Яким чином реалізується функція сім'ї? Хто здійснює керівництво, а хто -

виконання? Як розподілені між членами сім'ї права і обов'язки?

З точки зору структури можна виділити сім'ї, де керівництво і організація всіх функцій здійснюються одним із її членів, котрий є монопольним володарем, деспотичним господарем; між дорослими, дорослими і дітьми встановлюються безапеляційні й безцеремонні взаємини, в родині панує жорстокість, агресія, диктат, холодність.

У інших сім'ях, навпаки, наявна рівномірна участь усіх її членів у керівництві, побудові внутрішньосімейної життєдіяльності. Тут панує колегіальна демократія, яка передбачає співробітництво, взаємодопомогу, розвинену культуру почуттів і емоцій. Розподіл сімейних ролей за таких умов відбувається відповідно до конкретних обставин, базується на рівній участі кожного члена у всіх сімейних справах, на спільному розв'язанні важливих для сімейного мікроколективу проблем. У таких сім'ях, як правило, не існує офіційного «голови», а є авторитетна особа. При цьому такою особою в одних випадках може бути чоловік, а в інших - дружина.

Отже, залежно від характеру структури можна говорити, в першому випадку про авторитарну систему взаємин, у другому - про демократичну.

Стиль внутрішньосімейних взаємин іноді набуває гюпускаючого (ліберального) характеру, що виявляється у прагненні до мінімізації будь-яких контактів: спостерігається відсторонення й відчуженість між членами родини, повна байдужість до справ, інтересів і почуттів один одного.

Відомо, що в благополучних сім'ях батьки передають дітям власні духовні цінності, як «сукупність пріоритетів, що визначають ... інтереси, потреби, запити, мотиви матеріальні й духовні, на основі яких вибудовуються певні моделі життя, здійснюється сучасна і проектується майбутня діяльність», формуючи таким чином відповідні ціннісні орієнтації, морально-етичні установки, які дозволяють молодим поколінням самостійно рухатися в соціально схвалюваному напрямку; діти-правопорушники здебільшого виховуються в сім'ях, де духовні ціннісні орієнтації не є важливими для батьків, ставлення дорослих до дітей авторитарне, повністю байдуже, навіть вороже, а характер внутрішньосімейних взаємин

практично виключає можливість передачі духовних цінностей від старших молодшим. Тобто сімейне неблагополуччя (нестабільність шлюбу, розлучення, порушення спілкування в сім'ї тощо) значною мірою зумовлене викривленнями в системі ціннісних орієнтацій подружжя. Насамперед, це невелика цінність для них самоактуалізації, занижена цінність пізнання, байдуже або негативне ставлення до праці. За таких умов відбувається дезактуалізація нормативної соціальної поведінки, спостерігається прийняття маргінальних її форм. Діяльність цих людей регулюється не прагненням досягти значущих цілей, а намаганням уникнути можливих негативних наслідків своїх дій або 'своєї бездіяльності. Такі самі ціннісні установки вони передають своїм дітям. Встановлено, що несприятливі сімейні відносини через дисгармонію батьківсько-дитячих взаємин порушують психічний розвиток дитини; неадекватні моделі поведінки дорослих призводять до того, що сьогодні в сім'ях близько 4,7% - це «важкі діти», зростає кількість дітей, які «випадають» із сім'ї. Фактори, що впливають у сім'ї на особистість дитини, можна умовно поділити на три групи. Перша - це соціальне мікросередовище, в якому здійснюється прилучення дітей до соціальних цінностей і ролей, введення їх у складності й суперечності сучасного суспільства. Друга - це внутрішньо- і позасімейна діяльність, що є засобом прилучення до майбутньої життєдіяльності. Внутрішньо- і позасімейна діяльність передбачає діяльність батьків, а також організацію діяльності дитини, у процесі якої вона засвоює певні знання, набуває вмінь та навичок, практичного досвіду. Третя група - це власне сімейне виховання, певний комплекс педагогічних впливів.

Ґрунтуючись на наведених вище визначеннях, під поняттям сім'ї як виховного інституту розуміємо сукупність людей, поєднаних спільністю соціально-побутових умов, котрі створюють природне оточення дитини, а також визначають характер виховання (усвідомлений чи стихійний), «клімат» оточення, що об'єктивно впливає на дитину, на її розвиток. Саме через сім'ю від самого народження, дитина стає як індивідом, так і членом певної соціальної групи.

Сімейне виховання - складова процесу виховання молодих поколінь, який поєднує як цілеспрямовані дії батьків, так і стихійний вплив сім'ї. Останній

становить неусвідомлені, неконтрольовані впливи (манера поведінки, звички, спосіб життя тощо), які регулярно повторюються і підспільно впливають на дитину. Тому, під сімейним вихованням розуміємо не тільки цілеспрямований виховний вплив на дитину, а й усю систему внутрішньосімейної взаємодії, яка формує цінності, орієнтації, систему потреб, інтересів, звичок, поведінку дитячої особистості.

Значну увагу проблемам сімейного виховання приділяв А. Макаренко, вбачаючи його сутність в організації сімейних відносин, у створенні правильного загального способу життя, життєрадісної щасливої атмосфери. Недоліки у поведінці й характері дітей, на його переконання, є сигналом для перегляду батьками власної поведінки і загалом взаємовідносин у сім'ї.

Широкий спектр проблем щодо виховання дітей у сім'ї містять роботи В. Сухомлинського. Зазначаючи, що виховує дитину сім'я в цілому, її загальний дух, культура людських стосунків, педагог підкреслював, що створюють цей дух самі батьки. «Без батьківської мудрості, - писав він, - немає виховної сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні відносини, побудовані на відповідальності, мудрій любові і вимогливості батька і матері, самі стають великою виховною силою».

Спираючись на це твердження, В. Сухомлинський визначив і сформулював певні умови успішного виховання дітей у сім'ї. До них він відносив:

- суспільну і моральну відповідальність батьків за дітей;
- сприятливий сімейний мікроклімат;
- спільну трудову діяльність батьків і дітей у сім'ї;
- розумну організацію життя і побуту.

Надаючи сімейному вихованню одну з провідних ролей у формування дитячої особистості, В. Сухомлинський особливу увагу фокусує на аналізі такого його феномену, як батьківська любов, у якій він убачав гармонію доброти й вимогливості, ласки й суворості. Однак, звертаючи увагу на роль батьківської любові у формуванні дитячої особистості, педагог водночас застерігав від помилкового її розуміння, від хибних дій, які є цілком прийнятними з погляду

батьків, а насправді приносять гіркі плоди. Серед значної кількості різновидів «цієї безглуздої любові» В. Сухомлинський вирізняв три основні види: любов замилювання, деспотичну любов і любов відкупку.

Любов замилювання розбещує душу дитини. Основним принципом її життя стає «девіз дикуна, негідника і хулігана: все, що я бажаю, мені дозволяється, ні до кого мені діла немає, головне - моє бажання». Виховуючись в атмосфері постійного замилювання, дитина не усвідомлює того, що людське співжиття регулюється певними нормами, найпростішими механізмами яких є прості слова «можна», «не можна», «треба». І тоді з неї виростає капризний, хворобливий егоїст, котрий не тільки не рахується з думками, бажаннями, потребами інших людей, навіть найрідніших - батька, матері, дідуся, бабусі, а й навіть не враховує саму можливість їх існування.

Змальовуючи негативні ознаки замилювання та його наслідки, В. Сухомлинський зовсім не ратує за вияв до дітей байдужості, викорінення почуття любові до них із самої батьківської душі. Однак повсякчас говорити про це дітям, зазначає він, - значить розбещувати їх. Адже за умов, коли батьки постійно повторюють синові або дочці, що ті є найважливішою радістю і смыслом їхнього життя, у дітей зміцнюється переконаність у тому, що вони роблять дорослим велику ласку, одержуючи від них матеріальні й духовні блага, вони вважають себе «центром Всесвіту, навколо якого повинні крутитися всі - мати, батько, дідусь і бабуся...».

Наступний різновид нерозумної, інстинктивної батьківської любові - це любов деспотична. Основна вада деспотизму полягає в тому, що «в дитині змалку перекручується уявлення про добре начало в людині, вона перестає вірити в людину і людяність. В обстановці деспотичного самодурства, дріб'язкових причіпок, постійних докорів маленька людина оздоблюється». В.О. Сухомлинський, звертаючись до батьків і матерів, попереджаючи їх від надмірного захоплення своєю владою, педагог радить їм поважати дитяче бажання бути хорошим, берегти його як найтонший рух людської душі, не зловживати нею, не перетворювати мудрості батьківської влади на деспотичне

самодурство. А для цього батьки мають пам'ятати, що син і дочка - «така сама людина як і вони, її душа гнівно протестує, коли хтось намагається зробити її іграшкою свого свавілля» [32, 25].

Сім'ї, де побутує любов відкupu, не можуть дати дитині необхідний соціальний досвід, адже «вони живуть серед людей і не знають людей; їх серцям зовсім незнайомі й недоступні тонкі людські почуття, насамперед ласка, співчутливість, жалість, милосердя». Аналогічні якості такі батьки формують і у своїх дітей.

Кожний з наведених різновидів нерозумної батьківської любові дає свою «клініку хвороби» дитячої особистості, веде до виникнення у неї специфічних внутрішніх утворень. Але, прийшовши ззовні, пустивши коріння в дитячій душі, ці утворення рано чи пізно виходять на поверхню, впливаючи на ціннісні орієнтації людини, її взаємини з оточуючими, ставлення до них та до навколишнього світу, значною мірою детермінують соціальний розвиток.

Звернення до сучасних наукових джерел засвідчує, що з-поміж основних компонентів виховного потенціалу сім'ї фахівці називають внутрішньосімейні взаємини [5, 46]. Обґрунтуванням такого підходу є твердження про те, що сім'я як певна соціальна спільнота «виступає насамперед як конкретна система зв'язку і взаємодії між її членами, що виникають з приводу задоволення їхніх різноманітних потреб». Неврахування цих особливостей внутрішньосімейних взаємин доволі часто призводить до похибок у їх розвитку - факт, що негативно впливає на формування дитячої особистості.

1.2 Поняття соціалізації особистості

Основні параметри особистості є не вродженими, а набутими індивідом протягом життя. Як відомо, термін "соціалізація" запровадив усередині XIX ст. французький соціолог Г. Тард для позначення процесу інтеріоризації соціальних норм шляхом соціальної взаємодії. Поняття соціалізації еволюціонувало з того часу, охоплюючи різні аспекти цього явища.

Існує багато визначень поняття соціалізації, які різняться залежно від розуміння їхніми авторами сутності й структури особистості як психосоціогенної істоти. Більшість визначень цього поняття містить загальне положення про те, що сутність соціалізації полягає в засвоєнні індивідом соціального досвіду, але розуміння змісту цього досвіду, його структури, засобів і порядку засвоєння істотно відрізняються. Одним із загальноприйнятих визначень є таке: **"соціалізація (від лат. *socialis* - суспільний) - це процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин. У процесі соціалізації людина набуває переконань, громадськосхвалюваних форм поведінки, необхідних їй для нормального життя в суспільстві" [32, 114].** Під "нормальним життям у суспільстві" особистості мається на увазі насамперед її гармонійне включення в систему соціальних інституцій, внаслідок чого вона має можливість формування й задоволення соціогенних потреб у кожній з них на базі засвоєних відповідних соціальних (моральних і правових) настанов-регламентів, об'єднаних у коротко- та довготривалі полі мотиваційні програми. Крім того, із цього визначення випливає, що соціалізація охоплює засвоєння й інтеріоризацію не тільки соціальних настанов самих по собі, а й комплексів деяких з них для характерних життєвих обставин, які в типових ситуаціях щодо задоволення переважно звичайних для кожного потреб виявляються в стереотипних "формах поведінки".

Ці соціальні настанови різняться в різних суспільствах і, отже, відмінними в них є й соціалізовані особистості, що відбито в такому визначенні поняття соціалізації особистості: "соціалізація - процес засвоєння індивідом протягом життя соціальних норм і цінностей того суспільства, до якого він належить" [32, 115]. Ці відмінності притаманні як громадянам різних країн, так і людям різних громад, осередків, родин.

Наведемо ще одне визначення поняття соціалізації, де проаналізовано два смислові аспекти його вживання: соціалізація - це термін, вживаний соціологами для опису процесу, під час якого люди навчаються дотримувати соціальні норми - процесу, який робить можливим існування суспільства й передавання його

культури від покоління до покоління. 1. Соціалізація може мислитись як інтеріоризацію соціальних норм: соціальні правила стають внутрішніми для індивіда в тому розумінні, що вони більше не нав'язуються через зовнішню регуляцію, а ніби накладаються індивідом самим на себе, бо вони, таким чином, є частиною його "Я". Так у індивіда виробляється почуття потреби відповідності соціальним нормам. 2. Соціалізація може мислитись як істотний елемент соціальної взаємодії. Таке р «уміння базується на припущенні про те, що люди прагнуть до піднесення у власних очах через досягнення престижного статусу та схвалення з боку інших; при цьому індивіди соціалізуються в міру приведення своїх дій у відповідність до очікувань інших. Перше й друге розуміння соціалізації можуть суміщатись, як у дослідженнях Т. Парсонса [32, 116].

Запропоновані різними авторами механізми соціалізації пояснюють різні аспекти формування поданої раніше структури особистості й не су ієречать на йому розумінню процесу соціалізації. Так, згідно з теорії психоаналізу З. Фрейда, соціалізація полягає в приборканні вроджених інстинктів, виявлення яких суперечить цивілізованому способу життя, шляхом інтеріоризації соціальних регламентів. Справді, дитина від народження є насамперед представником ссавців, оскільки не успадковує соціогенних параметрів, і тільки з часом одержує їх, тобто соціалізується. Процес соціалізації триває і в майбутньому, оскільки в основі як біогенних, так і соціогенних параметрів лежать психогенні механізми. Так, основою задоволення соціогенної потреби є психогенний емоційно забарвлений механізм потягу або відрази, який полягає в редукації нервового напруження.

У XX ст. в західній соціології та психології затвердилося розуміння соціалізації як частини процесу становлення особистості, коли формуються найзагальніші та найпоширеніші, усталені риси особистості, по виявляються в соціально організованій діяльності, регульовані рольовою, тобто функціонально визначеною, структурою суспільства. У цьому тлумаченні соціалізації звернено увагу на формували ч рис характеру в соціальній взаємодії з іншими суб'єктами.

Сучасне розуміння соціалізації як перетворення просто людини на

особистість у результаті засвоєння нею норм співжиття людей і тим самим інтеграції в соціальні інституції суспільства дав Т. Парсонс. Витоком процесу соціалізації особистості є набуття нею самосвідомості та свідомості. Наслідком соціалізації є структурування сфери свідомості особистості під інформаційним впливом інституційованого соціального середовища. Оскільки особистість за допомогою своїх соціогенних параметрів спряжена зі структурованим ціннісним соціальним середовищем, то система цих параметрів є дзеркальним відбиттям системи стратифікованих і класифікованих соціально-інформаційних нормативних цінностей-регламентів суспільства, тобто ці параметри особистості так само відповідно стратифіковані за статусом і класифіковані за соціальними інституціями. Т. Парсонс писав, "що основний характер структури окремої особистості склався у процесі соціалізації на основі структури систем соціальних об'єктів, з якими вона мала зв'язок протягом свого життя, включаючи, звичайно, культурні цінності й норми, інституційовані в цих системах" [32, 118].

Як доповнення до концепції соціалізації Т. Парсонса можна розглядати ідею "соціального навчіння", висловлену деякими представниками біхевіоризму (Б. Скіннером, Дж. Доллардом), якщо не абсолютизувати принцип пропорції заохочень і покарань у процесі навчіння соціальним нормам. Модель "міжособового спілкування", згідно з якою індивід, дивлячись на себе очима інших і засвоюючи в результаті безлічі інтеракцій правила співжиття (Ч. Кулі, Дж. Мід), можна розглядати як один, із механізмів соціалізації. "Когнітивна" модель соціалізації (Ж. Піаже, Л. Кольберг) зводиться, по суті, до розвитку свідомості й самосвідомості дитини у процесі оволодіння образним і абстрактним мисленням. Соціалізація полягає у створенні у свідомості зразків когнітивних схем, які індивід адаптує до нового досвіду за допомогою механізму "рівноваги". Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс) розглядають прагнення до самоактуалізації індивіда як рушійну силу, яка сприяє оволодінню життєвим досвідом, тобто соціалізації. За моделлю "інкультура-ції" (Ф. Боас, В. Малиновський) соціалізація полягає в передаванні культурної спадщини.

За еволюційною теорією соціалізації Е. Еріксона, процес соціалізації - це

подолання індивідом критичних ситуацій на життєвому шляху. Автор виокремлює вісім стадій розвитку індивіда як послідовності подолання специфічних життєвих криз, для яких характерне розв'язання таких проблем:

- довіри чи недовіри в немовлячому віці - перехід немовляти від стану незаспокоєності, плачу до стану стриманості, заспокоєння в разі відлучення дорослого, який його опікає;

- автентичності, автономії чи сорому, сумніву у віці 1-2 років - вихід дитини з-під надмірного відстежування батьками фізіологічного стану її організму, особливо роботи органів травлення, і до запобігання, формуванню в її свідомості почуття сорому, власної нікчемності;

- ініціативи чи почуття провини у віці 3-5 років - ініціація допитливості, цікавості, активності, уникнення рис безініціативності під видом надмірної опіки батьків;

- старанності чи недбайливості у молодшому шкільному віці - набуття впевненості у своїх силах і здібностях, усвідомлення своїх сил і можливостей у взаємодії з учителями, іншими дорослими, подолання рис недбайливості й байдужості;

- становлення індивідуальності (ідентифікації) чи рольової дифузії (невизначеності у виборі ролей) у підлітково-юнацькому віці - пошук свого місця в житті, вибір професії, занять за своїми здібностями, пошук партнера в інтимній сфері з розвитком статевого потягу;

- інтимності чи самотності в молоді роки - упадання за особою протилежної статі, вибір партнера для шлюбу та створення сім'ї, пошук інтимних стосунків і уникнення самотності;

- творчої продуктивності чи творчої стагнації в середньому віці - реалізація творчого потенціалу, самореалізація особистості, уникнення станів стагнації;

- занепокоєння чи розпачу у старості - переживання стану власної гідності, значущості у зв'язку з досягненнями чи розпачу і відчаю невдахи через невикористані можливості, неефективні дії.

Ця схема подолання стандартних критичних життєвих ситуацій дає певне

уявлення про стадії соціалізації в онтогенезі, але не розглядає, які саме соціогенні параметри у структурі особистості підлягають ініціалізації під впливом нормативної бази соціальних інституцій.

В адаптивно-розвивальній концепції М. Лукашевича поєднані поняття соціалізації та соціальної адаптації. Її сутність полягає в розумінні соціалізації людини як взаємодії з навколишнім середовищем протягом життя шляхом адаптації, що змінюють одна одну в кожній царині життєдіяльності [32, 121]. Адаптивно-розвивальна модель соціалізації на основі механізму освоєння нових соціальних ситуацій орієнтована на формування творчої, мобільної особистості. Поділяючи цю концепцію, розглянемо деякі її положення під кутом зору ідей набуття особистістю соціогенних параметрів, що детермінують і регулюють її діяльність, і здатності пов'язувати їх у програми життєдіяльності.

Отже, для нормального життя в інституційованому й ієрархічному суспільстві людина має бути соціалізованою, тобто в неї має сформуватися й запрацювати механізм самосвідомості, здатний пов'язувати спадкові біо- та психогенні й набуті соціогенні потреби в коротко- й середньотривалі та стратегічні довготривалі багатоцільові полімотиваційні програми життєдіяльності щодо їх задоволення за умови дотримання моральних і правових норм стосовно інших суб'єктів - партнерів або конкурентів зі схожими програмами життєдіяльності. Для реалізації таких програм, особливо стратегічних, критерієм виконання яких є самореалізація, особистість має здобувати знання, виявляти волю й толерантність, керуватись у своїх діях совістю, порівняно самостійно приймати рішення й відповідати за їх наслідки, тобто бути суб'єктом міжособистісної діяльності. Соціалізація триває все життя, створюючи передумови для наукової організації неперервного навчання й виховання, У процесі соціалізації особистості з розвитком культури й цивілізації дедалі більшу роль відіграють цілеспрямовані форми впливу на людину порівняно зі стихійними, а навчання й виховання - це лише механізми й засоби цілеспрямованої соціалізації.

У реальному житті далеко не всім вдається соціалізуватися до задовільного

рівня. Більшість людей не може спрогнозувати свою життєдіяльність на більш-менш тривалий час. Реалізувати стратегічні соціогенні потреби, які були б метою та змістом життя, вдається лише людям обдарованим, творчим, котрі змогли сформувати життєві стратегії за своїми здібностями й за сприятливих умов у конкретному суспільстві. Саме такі люди становлять еліту суспільства. Але для більшості людей суспільство забезпечує життєвий шлях у кожній соціальній інституції за порівняно стандартною схемою, яка не потребує індивідуальних детальних планів і програм життєдіяльності - головні життєві етапи задаються шкалами статусів у кожній соціальній інституції: у трудовій сфері після оволодіння певною професією життєвий шлях особи визначається кар'єрою на виробництві, так само у сфері обслуговування, в адміністрації різних органів управління; у політичній сфері для людини, яка пов'язала своє життя з певною політичною ідеологією, життєвий шлях визначається щаблями зростання партійного (функціонера; життєвий шлях у сфері освіти задається навчальними закладами і закладами підвищення професійної кваліфікації; у сфері мистецтва, науки й техніки людина, для якої це є професійною діяльністю за покликом, реалізує свої культурні інтереси переважно у формі організації аматорських занять та дозвіллі; етапи життєвого шляху в сімейній сфері позначені віковими особливостями розвитку людини: народження й дитинство, підлітковий період і статева зрілість, юність і кохання, вибір партнера для одруження, молодість і вступ до шлюбу, вік зрілості й народження та виховання дітей, літній вік і виховання онуків, старість і смерть. Таким є життєвий шлях більшості людей.

Об'єктивно труднощі прогнозування та програмування життєвого шляху чи окремих його відрізків пов'язані насамперед зі звуженням догори пірамід ієрархічної структури соціальних інституцій: у міру просування шкалою статусу до вершини піраміди з віком відбувається відсіювання частини індивідів на кожному його ступені внаслідок конкуренції. Т. Парсонс сформулював два принципи соціалізації індивіда. Згідно з першим процес соціалізації людини полягає у включенні її протягом життя послідовно в референтні групи на кожному рівні ієрархічної організації суспільства. Таке проходження низки референтних

груп відбиває динамічний процес розвитку особистості. Другий принцип соціалізації полягає в тому, що тип дихотомізації (наприклад, випускників шкіл щодо можливості чи неможливості вступу до коледжу) є, з одного боку, важливим механізмом розміщення людей у статусній структурі суспільства, а з іншого - засобом утворення різних типів особистості, здатних по-різному пристосовуватися до різних ролей у суспільстві. Ці принципи соціалізації, на думку Т. Парсонса, ілюструють найтісніший взаємозв'язок особистості й соціальної структури. Підсумовуючи, він вказує на «загальний діючий структурний принцип - "відбір на виживання". Це означає, що процес дихотомізації вікової групи відрізняє одну групу, члени якої скоріше хотіли б залишитися на певному рівні ієрархії, від іншої, члени якої хотіли б перейти на наступний, вищий ступінь. Група, яка була "підвищена", потім знову стає предметом того ж типу відбіркового тиску і знову поділяється за тими ж принципами. Видно, що цей процес відбору загалом відповідає особистісним потребам "пірамідально" вибудованої системи, де порівняно велика кількість людей "необхідна" на нижчих рівнях організації й дедалі менша - у міру просування до вищих рівнів. Процес відбору, включаючи елементи "мобільності" та класової приналежності, отже, найтісніше пов'язаний зі збереженням зразків стратифікації суспільства" [32, 123].

Виходячи з цих принципів соціалізації важко передбачити в процесі формування програми життєдіяльності особистості, до якого професійного, політичного чи іншого щабля вона здатна піднятися. Тому тільки здібні, цілеспрямовані й вольові люди здатні намітити й виконати життєву програму повністю, витримати конкуренцію та піднятися на вершину однієї чи кількох інституціональних соціальних пірамід.

Організація соціальних інституцій ще недостатньо досконала, і тільки в демократичному суспільстві забезпечується більш-менш справедливе просування особистості ступенями статусу за здібностями, освітою, талантом, професійністю. Часто кар'єра забезпечується шляхом "протягування" на службові посади родичів, знайомих або сторонніх осіб за хабарі. Система законів у нашій державі

недостатньо досконала й не забезпечує повною мірою справедливого відбору індивідів за конкурсом на чергові сходинки статусу інституціональної піраміди. Особливо жорсткі колізії між конкурентами відбуваються на вищих щаблях у міру звуження соціальних пірамід, наприклад у боротьбі за депутатські мандати в парламент, за лідерство в політичній партії, за керівні посади у правліннях корпорацій тощо. На практиці найдосконалішими й найвідпрацьованішими є механізми відбору найдостойніших у спорті через оцінювання майстерності спортсменів і спортивних команд у результаті організації змагань, розробки досить досконалих методів оцінювання та чітких правил змагань, підготовки й добору кваліфікованих арбітрів.

Зі зміною соціального середовища, де особистість реалізує свої потреби, гармонізація співжиття з іншими суб'єктами досягається соціальною адаптацією до нової нормативної бази. А це означає, що із включенням особи, наприклад, під час еміграції, в іншу країну зі зміною громадянства чи в деяке соціальне формування певної соціальної інституції, наприклад, через зміну політичних переконань в іншу політичну партію, вона має повністю або частково відмовитися від своїх раніше інтеріоризованих принципів (соціальних настанов) та інтеріоризувати нові для себе принципи, які відповідають новим нормам життєдіяльності. Цей процес зміни системи соціальних настанов особистості назвемо пересоціалізацією. Її переживають громадяни посткомуністичних країн із впровадженням нових демократичних конституцій і відповідної нормативно-правової бази. Під десоціалізацією слід розуміти втрату людиною частково або повністю окремих нормативних критеріїв взаємодії з іншими суб'єктами. Це показник соціальної деградації особистості.

Суб'єктивні труднощі соціалізації пов'язані із суб'єктивною самооцінкою своїх здібностей, професійної підготовки, майстерності, освіченості. Внесення особистістю завищених значень цих показників де життєвих програм призводить до самовпевненості, амбіційності, необґрунтованих домагань і, як наслідок, до поразок у конкурсних змаганнях і стресового стану. Занижена самооцінка особистості відповідних показників так само має негативні наслідки, оскільки

позбавляє її впевненості й волі на шляху досягнення конкретної життєвої мети. В обох випадках особистість не задовольняє свою певну соціогенну потребу, не самореалізується на певному життєвому етапі й не досягає емоційного стану психічного комфорту, не переживає почуттів радості й щастя.

Серйозні труднощі соціалізації зазнають діти-сироти та діти з неблагополучних сімей. Занижена соціальна адаптація таких дітей породжує і них почуття неповноцінності, оскільки їхні рольові дії весь час підлітають заниженій оцінці батьків, наставників, однолітків, і, зрештою, виробляється низька самооцінка. Почуття неповноцінності виражається в девіантній поведінці чи створенні компенсаційних субкультур, наприклад, у середовищах "хіппі", "нових лівих", "білого братства" тощо, у яких заперечуються норми, узвичаєні в певному суспільстві.

Чимало людей, про яких ми говоримо як про несоціалізованих або недостатньо соціалізованих, не вписуються в соціальні інституції, ступають на хибний шлях задоволення ситуативних потреб одержання насолоди, стають ледарями, паразитами, наркоманами; деякі з них стають злочинцями, людьми з девіантною поведінкою. У результаті у процесі порушення громадянами моральних і правових норм співжитті виникає соціальне напруження, яке часто призводить до ворожнечі та конфліктів. Суспільство вирішує питання про повернення своїх десоціалізованих громадян до притаманних йому нормативних соціальних цінностей. Процес повторного долучання громадян до нормативно-ціннісної бази суспільства, тобто повернення до раніше інтеріоризованих соціальних настанов після деякого періоду десоціалізації, називається ресоціалізацією. Ресоціалізація виражає відновлення раніше інтеріоризованої системи моральних і правових норм, а пересоціалізація - інтеріоризацію системи нових норм, які базуються на відмінних моральних і правових принципах та ідеалах. У процесі пересоціалізації особистість змінює систему соціальних настанов, тобто переконання у справедливості певних життєвих принципів. Наприклад, у радянському суспільстві принцип приватної власності вважався несправедливим, а в демократичному суспільстві з ринковою економікою він

вважається справедливим.

Висновки до I розділу

Отже, успіхи особистості на життєвому шляху істотно залежать від розвитку як природжених, так і набутих у процесі соціалізації психо- та соціогенних параметрів, здатності об'єднати їх у цілеспрямовані більш-менш тривалі програми життєдіяльності та реалізувати в партнерській і конкурентній діяльності в системі соціальних інституцій. Така здатність успішної діяльності певної особи зумовлена суб'єктивністю, тобто здатністю бути суб'єктом у процесі задоволення матеріальних і духовних потреб у системі соціальних відносин з іншими суб'єктами.

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ СІМ'Ї ТА АВТОРИТЕТУ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ.

2.1 Особливості соціалізації дитини в сім'ї

Порівняно з іншими соціальними інститутами сім'я має певні особливості, що істотно впливають на становлення особистості дитини. Розглянемо їх.

Особливості:

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї. У результаті сім'я формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних верств. Таким чином, на думку А. Карлсона [11], сім'я - це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовується соціальна взаємодія загалом.

2. Включеність дитини в сім'ю з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи. Фактично сім'я є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, яка передає від покоління до покоління генетичний код, певні соціальні цінності, що на суб'єктивному рівні є ціннісними орієнтаціями членів сім'ї.

3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричиняються до інтеріоризації дітьми зразків поведінки насамперед батьків і тільки потім - людей поза сім'єю.

4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне "зараження". При цьому забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою і оточенням.

Особливо значною роль сім'ї у становленні особистості дитини є на первинному етапі її соціалізації [6, 23].

Так, на першій стадії (до одного року) дитина розвивається за віссю "довіра - недовіра". Ступінь розвитку почуття довіри до інших людей і світу загалом залежить насамперед від якості материнської турботи, причому не так від кількості їжі чи ласки, які здатна надати мати, як від особливостей спілкування, здатності матері передати відчуття стабільності, тотожності переживань, того, що вона є людиною, якій можна довіряти.

На другій стадії (1-3 роки) дитина розвивається за віссю "автономія - сором і сумнів". Насамперед формується здатність до самоконтролю тілесних виявів, встановлюється певне співвідношення виявів впертості і добровільності дій. Особливості такого співвідношення залежать від готовності батьків поступово надавати дитині можливість самостійно контролювати свої дії, ненав'язливо обмежуючи її в тих сферах життя, які є потенційно або реально небезпечними для дитини і оточуючих. Переживання сорому проявляються як лють, спрямована на себе, коли дитині забороняється бути самостійною, коли батьки постійно або роблять усе за дитину, або очікують, що вона робитиме самостійно те, що поки що не спроможна робити. У результаті у дитини може сформуватися невпевненість у собі, слабка воля.

Третя стадія (3-6 років) визначається розвитком дитини за віссю "ініціативність - провина". При цьому ініціатива додає до автономії здатність брати на себе зобов'язання, планувати, розв'язувати нові завдання, набувати нових корисних навичок. Чи переважатиме у дитини ініціатива, значною мірою залежить від того, як батьки ставляться до її волевиявлення, визнають і задовольняють її право на допитливість, фантазію, творчість.

Почуття провини у дитини викликають батьки, які не заохочують її до самостійності або надмірно карають.

Таким чином, сім'я, особливості взаємодії батьків і дитини багато в чому забезпечують (чи не забезпечують) успіхи дитини на подальших етапах її соціалізації.

До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, зараховують :

- соціально-демографічну структуру сім'ї (соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь);

- превалюючий психологічний клімат, емоційну настроєність сім'ї;
- тривалість і характер спілкування з дітьми;
- загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;
- зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
- матеріально-побутові умови.

В Україні типовою є нуклеарна сім'я з невеликою кількістю дітей (52,1% - однією дитиною), із професійно зайнятими батьками, що підтримують здебільшого ділові контакти з родичами. У неповних сім'ях виховують 1,5 млн дітей. Внаслідок зменшення реальних доходів родин переважна їх більшість не має можливості створити для дітей сприятливі умови життя [6].

Отже, сучасна українська сім'я часто не має змоги повною мірою реалізувати свій виховний потенціал. Це спричинюється як особливостями суспільного виховання, так і негативними змінами всередині сім'ї: зниженням її стабільності, малодітністю, послабленням традиційної ролі батька, трудовою зайнятістю жінки та інше.

2.2 Психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей

У педагогіці й психології загальновизнаним є положення про визначальну роль впливу особистості батьків на дитину. Це зумовлено особливостями сімейного мікроколективу, тими взаєминами, які існують між його членами.

Ким же для дитини виступають батьки? По-перше, джерелом емоційного тепла і підтримки. По-друге, - владою, найвищою інстанцією, розпорядником благ. По-третє - зразком і прикладом для наслідування. І, в-четвертих, - порадником. Усі чотири функції мають бути присутні у взаєминах із дітьми незалежно від їхнього віку, хоча питома вага кожної з них у різні періоди

неоднакова. Наприклад, у ранньому дитинстві «лідером» виступає перша функція, потім пріоритетності набуває друга. У молодшому шкільному віці повинна переважати третя, а з настанням пубертатного періоду - четверта. З цього випливає необхідність перебудови характеру взаємин, змісту, форм і напрямів спілкування дорослих і молодших членів сім'ї. Та доволі часто цього не відбувається, ігнорується той факт, що мірою дорослішання, у дітей накопичуються певні знання, формуються особисті смаки, погляди, своя система моральних цінностей, які не завжди співпадають, а іноді й різко відрізняються від тих, які склалися в їхніх батьків. У таких випадках позиція батьків, їхнє ставлення до дітей може звестися до двох крайностей.

Відповідно до першої, позиція батьків ґрунтується на переконаності, що влада над дітьми надана їм «від бога». Виходячи з цього, будуються й їхні взаємини з дітьми: замість намагання порозумітися, розібратися в тому, що стало причиною невиконання тих чи інших вимог, дорослі воліють деспотично нав'язувати дітям свої судження, оцінки, не пояснюючи при цьому, чим вони керуються. Причини для виникнення таких ситуацій можуть бути різноманітними: поведінка, манера вдягатися, зачіска, небажання дитини займатися якимось видом діяльності, небажані друзі тощо. Така позиція може призвести до серйозних негативних наслідків, адже зустрівши опір з боку дітей, батьки врешті-решт доходять висновку, що юнацький стиль життя, який не відповідає звичкам, смакам і уподобанням дорослих, є аморальним. Ґрунтуючись на такому переконанні, у своїх спробах виправити справу вони можуть дійти до жорсткої регламентації усього життя дитини, а це негативно позначається на її розвитку, на формуванні дитячої особистості в цілому.

Інша крайність полягає в тому, що батьки починають побоюватися своїх дорослих дітей і поступово капітулюють перед ними.

Обидві позиції спричиняють порушення нормальних взаємин (озлобленість на старших у першому випадку; скептично-поблажливе ставлення з боку дітей, а то й презирство - у другому) між поколіннями, втрати дорослими авторитету.

На особистість дитини особливо впливає стиль її стосунків з батьками, що

лише частково зумовлюється їх соціальним становищем.

Як відомо, існує кілька автономних психологічних механізмів соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей [4, 12]. Це насамперед ідентифікація і наслідування, у процесі яких діти засвоюють соціальні норми поведінки, ціннісні орієнтації, беручи приклад з батьків, прагнучи стати такими, як вони. При цьому наслідування супроводжується певними очевидними діями, тоді як ідентифікація передбачає ототожнення дитини з батьками на основі сильного емоційного зв'язку з ними.

Крім того, батьки впливають на своїх дітей через механізм підкріплення: заохочуючи поведінку, що вважається правильною, і караючи дитину за порушення правил; батьки поступово вкорінюють у її свідомість систему норм.

Батьки можуть використовувати різні засоби заохочення - соціально-психологічні (наприклад, похвала) чи матеріальні (винагороди, привілеї). При цьому похвала батьків, з якими дитина перебуває у дружніх стосунках, як правило, дієвіша, ніж похвала батьків байдужих, холодних. Ефект заохочення залежить також від того, як діти сприймають його. Якщо в разі очікування винагороди діти дотримуються вимог батьків, то у протилежному разі вони можуть не дотримуватись цих вимог. Аналогічно діти оцінюють похвалу. Якщо їх хвалять за все, що б вони не зробили, похвала перестає бути засобом заохочення.

Ефективні та неефективні засоби заохочення дітей наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1 - Умови заохочення дітей батьками

Засіб заохочення	
ефективний	неефективний
Заохочення пропорційне до зусиль, витрачених дитиною. Батьки пояснюють, що саме варте заохочення. Заохочується досягнення певних результатів, що відповідають інтересам та індивідуально-психологічним можливостям дитини. Досягнення дитини батьки оцінюють порівняно з її попередніми досягненнями. Пов'язуючи досягнення з докладеними зусиллями, батьки показують можливість досягнень у майбутньому залежно від реалізації потенційних можливостей дитини. Батьки розвивають у дитини внутрішню мотивацію досягнення успіхів у діяльності, тому дитина намагається розвинути відповідні вміння чи дістати задоволення від діяльності. Батьки сприяють виявленню зацікавленості в досягненні нових успіхів, коли досягнуто попередніх результатів.	Заохочення не залежить від зусиль, витрачених дитиною Заохочення в цілому Заохочується досягнення результатів взагалі, часто таких, що не відповідають інтересам та індивідуально-психологічним можливостям дитини Досягнення дитини батьки порівнюють з досягненнями інших, орієнтуючи дитину на конкуренцію. Досягнення дитини батьки пов'язують з наявністю здібностей дитини, сприятливими обставинами або з їх власними зусиллями. Заохочуючи, батьки спираються здебільшого на зовнішні стимули, тому дитина прагне успіху, щоб отримати винагороду, перемогти когось тощо. Батьки відволікають від необхідності постійно працювати для досягнення успіхів.

Якщо потрібно покарати дитину за певну провину, це слід робити одразу після неї. При цьому необхідно бути суворим, але не жорстоким. Надто суворе покарання, як правило, викликає в дитини страх і озлобленість, вона починає уникати людини, що суворо поводить з нею, а в разі загострення стосунків може втекти з дому. Дослідження свідчать: правила поведінки, що нав'язуються через суворе покарання, діти засвоюють найменшою мірою. Покарання буде дієвішим, якщо пояснити дитині, за що її карають. Експериментально встановлено, що дитина швидше підкориться, якщо їй спокійно і дохідливо пояснити, чому вона має це робити, ніж без пояснень покарати за неслухняність [14, 21].

2.3 Вплив авторитету батьків на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку.

Важливою умовою дії механізмів впливу є авторитет батьків.

Батьківський авторитет у педагогічній літературі розглядається як «визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, що ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистісних якостей і життєвого досвіду, до їхніх слів і вчинків» [29, 14].

За іншого визначення, авторитет батьків - це «високе значення особистих якостей і життєвого досвіду батька й матері в очах дітей і заснована на цьому сила батьківського впливу. Звідси і слухняність, і виконання дітьми вказівок чи порад батьків не зі страху чи матеріальної вигоди, а з усвідомлення їх справедливості й доцільності» [16, 64].

Про важливу роль батьківського авторитету у вихованні дітей писав А. Макаренко. На думку педагога, смисл батьківського авторитету полягає в тому, що він не потребує жодних доказів, приймається як безсумнівна позитивна характеристика дорослого, його сила й цінність, які дитина може бачити. Батьківський приклад і авторитет, стверджував Антон Семенович, - специфічна форма передачі соціального, в т.ч. і морального, досвіду старшого покоління молодшому, це важливий механізм соціального наслідування [16].

Сьогодні прийнято розрізняти три види авторитету: формальний,

функціональний, особистий. Формальний авторитет породжується соціальною роллю людини, тобто виконувана нею певна соціальна функція накладає відповідний відбиток на її взаємодію з іншими людьми. Яскравим прикладом цього виду авторитету є природний зміст таких соціально-рольових взаємовідносин, як Дорослий - Дитина, Батьки - Діти, Вчитель - Учень тощо.

У дуеті Батьки - Діти формальний авторитет до певної вікової грані дитини притаманний дорослим. Мірою накопичення дітьми власного досвіду і знань, певної соціалізації, такий авторитет знижується, постає необхідність звернення до функціонального авторитету, тобто такого, що базується на ерудиції, компетенції, досвіді, знаннях.

Найвищий вид авторитету - особистий. Він формується за умов демократичного стилю виховання, здорових взаємин між усіма членами сім'ї. Його міцність значною мірою залежить і від єдності та послідовності вимог батьків. Проте суворість і вимогливість батька та матері не заперечують виявлення довіри до дітей, сердечного і ласкавого до них ставлення. Якщо дитина любить і поважає батьків, котрі відповідають їй взаємністю, якщо між дорослими і молодшими панує взаєморозуміння, то це - правильний шлях до створення справжнього особистого авторитету.

Аналізуючи досвід сімейного виховання, А. Макаренко дійшов висновку: багато хто з батьків не розуміє значення свого авторитету для дітей. Іноді поведінка батьків призводить до формування помилкового авторитету. **Наведемо основні види авторитету:[16].**

- Авторитет пригноблення. При цьому діти виростають або затурканими, безпорадними, або самодурами, відплачуючи за пригноблене дитинство.
- Авторитет чванства, коли батьки постійно вихваляються своїми заслугами, є зарозумілими у ставленні до інших людей. При цьому діти часто виростають хвалькуватими, не вміють критично ставитись до власної поведінки.
- Авторитет підкупу, коли слухняність дитини "купується" подарунками, обіцянками. При цьому може вирости людина, привчена викручуватись, застосовуватись, яка прагне одержати якнайбільше вигод тощо.

Справжній авторитет ґрунтується на любові, повазі до особистості дитини в поєднанні з високою вимогливістю до неї.

Значна роль у доборі інструментарію, наданні переваги тим чи іншим стильовим ознакам належить мотивам, якими у своїй виховній діяльності керуються батьки. Мотив - це внутрішня усвідомлена спонукальна причина дій і вчинків людини. Якщо мета визначає, що слід зробити, як учинити, то мотив розкриває, в ім'я чого здійснюються ті чи інші дії. Чим багатший духовний контакт між батьками і дітьми, чим різнобічніші їхні стосунки, тим успішніше буде протікати процес виховання і розвитку дитини.

Спеціалісти, які звертаються до розгляду проблем, пов'язаних із дослідженням мотиваційної сфери особистості, зазначають, що так звана «ієрархія мотивів першого виду» або мимовільна ієрархія мотивів складається досить рано [16]. Це ведучі мотиви, що породжуються органічними потребами і безпосередніми інтересами людини. З часом розвивається мотиваційна структура другого виду (довільна ієрархія), яка дозволяє довільно підпорядковувати безпосередні спонуки переконанням, цілям, намірам. Отже, формується спрямованість особистості як результат виникнення стійких мотивів поведінки. І тут значний вплив має виховання. Як справедливо зазначав С. Рубінштейн, «головна справа виховання як раз у тому і полягає, щоб тисячами ниток зв'язати людину з життям - так, щоб з усіх боків перед нею поставали значимі для неї завдання, притягуючи, які вона вважає своїми, у розв'язання яких вона включається. Це важливіше над усе, адже головне джерело всіх моральних недоліків ... у поведінці - це душевна пустота, яка виникає у людей, коли вони стають байдужими до оточуючого їх життя, відступають у бік, відчують себе в ньому сторонніми спостерігачами, які готові на все махнути рукою...» [16, 87-88]. Тому те, як батьки розмовляють з дитиною, як карають і заохочують її, якими мотивами керуються при цьому залежить успіх виховання.

Загальновизнано, що сім'я володіє значним природним потенціалом щодо виховання. Це певною мірою зумовлено наявністю можливостей спиратися на виховну силу традицій, інтенсивністю або «циклічністю» повторення «виховних

ситуацій», плеканням сімейних цінностей. Саме родина покликана розкрити дитині простір людських особистісних почуттів: співпереживання, співучасті, пошанності, допомоги, підтримки, любові, відданості, працьовитості тощо. Лише у родині індивід народжується, зростає, соціалізується, гуманізується і стає культурним членом людського співтовариства. У родині закладаються гуманістичні основи особистості, її моральні чесноти. Тут зберігається і пошановується рідна мова, свобода, подружня вірність і любов, знання роду, збереження його честі, взаємини між рідними, родичами, піклування про дітей і старших, родинна побутова культура, гостинність, культ предків, родинне звичаєве право, демократизм стосунків, розвиток самостійності та ініціативи. Тому для ефективного виховання велике значення має зміст життя сім'ї, який можна певною мірою розглядати і як зміст сімейного виховання.

У реалізації виховних намірів дорослі найчастіше керуються своїми поглядами щодо людської сутності, життєвих цінностей і моралі. Але треба пам'ятати, що кожна сім'я є інтимною соціальною групою, життя в якій має свою специфіку, адже люди, які її створюють - індивідуальні й неповторні. Та головне, що відрізняє сім'ї, - це характер атмосфери, яка панує в родині й віддзеркалює розуміння батьками як своїх подружніх ролей, так і, що має визначальне значення, ролей вихователів власних дітей. Саме до останнього хотіли б повернути увагу, керуючись переконанням, що саме спосіб сімейного виховання, який обумовлює зміст внутрішньосімейних взаємовідносин, справляє домінуючий вплив на формування особистості дитини.

Виходячи із специфічних якостей кожної окремої сім'ї, можна стверджувати, що зміст сімейного виховання не є однаковим у всіх родинах. Доволі часто погляди і дії батьків мають дещо помилкове спрямування. Наприклад, зміст сімейного виховання може набувати одностороннього характеру. В 54,1% сімей батьки фактично пускають справу виховання на самоплив, зосереджуючи основну турботу на таких проблемах, як навчання, слухняність, одяг, харчування тощо. У деяких сім'ях турбота батьків зосереджується на всебічному розвитку дитини, що нерідко шкодить її здоров'ю.

В інших сім'ях, навпаки, основна турбота батьків фокусується на самопочутті дитини, робиться установка на так звану «теорію вільного виховання», застосування відповідних педагогічних технологій.

Непоодинокими є випадки, коли батьки, керуючись «педагогічною доцільністю», намагаються не виявляти своєї любові, уваги до дітей, обґрунтовуючи свій стиль ставлення тим, що прояв подібних почуттів може розбещити дитину, «розм'якшити» її характер, зробити непідготовленою до життєвих перепитів. Це веде до серйозних відхилень у розвитку дитячої особистості. Діти, які піддаються такому виховному впливу, зазвичай ростуть замкненими, побоюючись виявляти свої почуття, емоції, прагнення. Поступово в них складається певний тип взаємин з батьками, який з часом поширюється й на інших дорослих. У результаті -непорозуміння, конфлікти, звинувачення в неуважності, відсутності чуйності й щирості, егоїзмі та самолюбстві.

Досить поширеним явищем у сімейному вихованні є намагання деяких батьків завоювати дешевий авторитет у своїх дітей за допомогою таких прийомів, як запобігання, своєрідний підкуп, випинання доброти тощо. Наслідком цього стає, по-перше, зниження авторитету батьків, втрата ними дитячої поваги і, по-друге, формування у маленької людини таких негативних якостей, як лицемірство, брехливість, нещирість.

Є сім'ї, в яких батько або мати вступають у своєрідне змагання щодо зовнішнього прояву любові до дітей. Розцінювати це можна як недостатність педагогічної культури, що призводить до різних негативних наслідків: за наявності у сім'ї двох або більше дітей спостерігається своєрідний розподіл сфер впливу батьків на них, з'являються улюбленці й менш любимі, поміж дітьми виникає відчуженість, іноді навіть ворожнеча. Така сім'я перестає бути цілим, згуртованим, дружнім колективом. Якщо дитина в сім'ї одна, то в подібній ситуації, зваживши всі «за» і «проти», вона віддає перевагу комусь одному з батьків, відсунувши іншого на другий план. Це, в свою чергу, спричинює розлад між батьками, а дитина росте нещирою, користуючись для досягнення своїх цілей конкуруючою батьківською любов'ю. Гарантій на формування позитивних

особистісних якостей у подібних випадках дуже мало.

Зустрічаються випадки застосування батьками неправомірних методів і форм впливу на дітей, коли вимоги дорослих набувають безапеляційного характеру, хоча, по суті, є проявом їхньої суб'єктивної думки.

Спосіб взаємин дорослих і дітей є не тільки засобом підтримки їхніх з контактів, а й своєрідним, досить дієвим методом виховання - виховання взаємовідносинами. Це відбувається тому, що саме в спілкуванні з дорослими діти найчастіше засвоюють (а точніше, закріплюють) свої майбутні моделі поведінки. Водночас дослідження доводять, що тільки від 16,0 до 51,0% батьків проводять вільний час разом з дітьми. І справа не в тому, що в дорослих бракує вільного часу (хоча цей показник досить високий - 46,5%), а в його організації: майже 69,4% батьків віддають перевагу перегляду телевізійних передач, спілкуванню з іншими людьми, зводячи контакти з власними дітьми до мінімуму.

Конкретною соціально-психологічною формою організації життєдіяльності сім'ї виступає структура ролей у ній. Саме ця структура в основних рисах визначає, що, ким, коли, у якій послідовності повинно робитися. Під ролю у психології найчастіше розуміють «нормативно схвалені форми поведінки, що очікуються від індивіда, котрий займає певну позицію в системі суспільних і міжособистісних відносин» (Петровський А.В., Ярошевський М.Г.). Крім самої поведінки, у поняття «роль» включаються також бажання й цілі, переконання і почуття, соціальні установки, цінності та дії, які очікуються або приписуються людині, що займає у суспільстві певне положення. Це повністю стосується і сімейних ролей «батько», «мати», «чоловік», «дружина», «дитина», хоча кожен член може виконувати (реалізовувати) одночасно кілька соціальних ролей. У реальному житті провідними ролями сімейного життя є ролі Дорослого, Дитини і Батька.

Усе сімейне виховання, по суті, зводиться до того, щоб Дитина врешті-решт стала Дорослим. Для цього їй слід постійно повертати до дорослої ролі, частіше ставити в ситуації, коли б вона самостійно приймала рішення, реагувати на її роль Дитини по-дорослому, спокійно і доказово. Тобто, «лінія Батька продуктивна

тоді, коли він справедливий і компетентний, а Дитина уважна і схильна вчитися». Наприклад, у ранньому дитячому віці Дитина охоче вчиться на рівні Дитина-Дитина (ось чому спеціалісти радять більше уваги приділяти іграм з дітьми). У підлітка ефективність взаємодії підсилюється, якщо реалізуються взаємини Дорослий-Дорослий, але йому найчастіше нав'язують попередню схему «Батько-Дитина», що викликає у нього протест.

У кожній сім'ї дитині відводиться певна роль, відповідно до якої будуються її взаємини з батьками і яка, у більшості випадків до певного віку в силу незначного життєвого досвіду, обмеженості можливостей, несформованості характеру, не викликає у неї будь-яких заперечень.

Останнім часом все частіше виникає питання щодо емансипації дітей від батьків. У деяких сім'ях цей процес розглядається як неминучий і з першими ознаками його виникнення батьки або у безсиллі опускають руки, або намагаються «боротися» за своїх дітей за допомогою заборон.

Емансипація дітей від батьків - складне і багатоаспектне явище. Воно виявляється, так би мовити, у чотирьох вимірах, які в своїй єдності складають сутність взаємин між дорослими та дітьми.

Емансипація може стосуватися тільки емоційної сторони взаємин (коли емоційні зв'язки між батьками і дітьми поступово розриваються або витісняються зв'язками з іншими - товаришування, кохання); бути когнітивною за своєю суттю (коли між батьками і дітьми поступово утворюється стіна нерозуміння); відбуватися в поведінковому аспекті взаємин (коли батьки вже не можуть регулювати поведінку власних дітей) і, нарешті, просто бути нормативною (якщо ті норми і цінності, на які орієнтуються батьки, стають чужими для дітей) [32]. Але кожний з цих аспектів веде до внутрішньосімейного міжпоколінного відчуження.

По-перше, реально існуючі зміни позицій у взаєминах з дітьми. По-друге, і це значно важливіше, невміння дорослих враховувати ці зміни і небажання відповідним чином змінити свої взаємовідносини з дітьми. Сліпе прагнення

спиратися на формальну владу, авторитарність і примус, відмова у можливості існування рівноправного характеру взаємин з молодшими членами сім'ї, небажання створити сприятливий морально-психологічний клімат - усе це відбивається на дітях, на розвитку і формуванні їхньої особистості.

Проведені дослідження свідчать, що досить часто зустрічаються сім'ї, в яких основна мета виховання вбачається у тому, щоб втілити в дитині свою, нездійснену, в силу тих чи інших об'єктивних чи суб'єктивних обставин, мрію. При цьому доволі часто не враховуються можливості, інтереси, здібності, прагнення дитини, які можуть значною мірою відрізнятися від «запрограмованих» батьками цілей. За цих умов дитина втрачає незалежність, перекручуються її задатки й особистісні якості. Ефект від такого виховання неоднозначний. В одних випадках дитина намагається «втиснути» себе у створений батьками «портрет», докладає зусиль, аби догодити дорослим, всупереч власним уподобанням і прагненням займається визначеною для неї батьками діяльністю. Але найчастіше вона повстає проти чужих для неї вимог, викликаючи тим самим розчарування і невдоволення батьків. За таких умов можуть виникати конфлікти, причини яких, якщо вони не будуть своєчасно виявлені й усунені, стають основою для накопичення обопільного невдоволення, затяжного непорозуміння між батьками й дітьми, негативно впливають на весь процес внутрішньосімейного буття.

Як приклад застосування таких авторитарних виховних технологій, можна навести окреслені С. Соловейчиком [32] три найбільш поширені, на його думку, моделі неправильного підходу до виховання дітей у сім'ї, які він умовно назвав: «Правила руху», «Сад - город» та «Батіг і пряник».

Дослідження:

Модель «Правила руху».

Відповідно до цієї моделі, батьки будують процес сімейного виховання за аналогією із засвоєнням правил вуличного руху. На їхню думку, дитина може і повинна завчити певний комплекс правил, щоб потім у повсякденному житті керуватись ними, суворо дотримуючись сформульованих приписів. При цьому не враховується, що засвоєні теоретичні знання ще не означають повного їх

прийняття і не забезпечують уміння реалізовувати їх у реальному житті. До того ж, неможливо придумати, а тим більше вивчити правила, які відображали б усе розмаїття людських взаємовідносин, усі ситуації, що можуть виникнути в повсякденні.

Застосування такої моделі певною мірою регламентує поведінку дітей, але не сприяє їхньому розвитку. Це може негативно вплинути на формування особистості, нерідко ставить дитину у важкі умови, коли вона потрапляє в ситуацію неординарну, не схожу або не зовсім адекватну засвоєним правилам.

Модель «Сад - город».

Ця модель виховного процесу побудована на впевненості дорослих у тому, що вони можуть поводитися з дитиною як з рослинами на городі: пропалювати бур'ян - недоліки в її душі та характері. Або як із деревом: прищеплювати їй окремі позитивні якості. При цьому забувається, що дитина - це жива істота і не піддається таким маніпуляціям. Сповідуючи таку модель, дорослі не намагаються навіть зрозуміти, звідки у дитини з'явилися ті чи інші недоліки. Свої накази типу «так не роби», «це погано», «щоб я більше такого не чув», «я тобі забороняю так поводитися» тощо батьки вважають цілком достатніми для того, щоб викоринити в дитині ті чи інші якості, які їм не до вподоби. І навпаки, фрази «треба бути ввічливим, акуратним, чесним...», «ти маєш нам допомагати, бути працьовитим», на їхню думку, сприяють появі або навіть розквіту в характері дитини широкого кола позитивних рис.

Модель «Батіг і пряник».

Сутність цієї моделі впливає вже із самої її назви: дитина одержує «пряник» у разі схвалення батьками її дій, вчинків, або, навпаки, -застосовується «батіг» (і в прямому, і в переносному значенні цього слова). При цьому у більшості випадків застосування того чи іншого засобу нічим не підкріплюється, а здійснюється за бажанням, настроєм батьків, виходячи з їхньої реакції на зовнішню поведінку дитини.

Цікавою і досить ґрунтовною є класифікація типів хибного сімейного виховання, запропонована А. Личко. Дослідниця розподіляє їх таким чином:

1) гіпопротекція - у крайній формі цей вид виховання виявляється в повній бездоглядності, але найчастіше - у недостатній опіці й контролі за поведінкою дитини. Батьки, які дотримуються такого стилю виховних дій, певною мірою сповідують ідеї «вільного виховання». Дорослі часто не знають та й не цікавляться, де перебуває дитина в той чи інший час, з ким товаришує, які в неї інтереси і захоплення, які проблеми її турбують. Це відбувається або через надмірну зайнятість батьків роботою, самими собою, своїми проблемами, або через перебільшене почуття довіри до дитини, впевненість у тому, що та мінімальна увага до її життя, яку вони виявляють, є достатньою, а зайвий контроль і втручання можуть тільки зашкодити. У таких сім'ях спостерігається рання емансипація дітей від дорослих, яка може охоплювати всі чотири виміри, перераховані вище;

2) домінуюча гіпопротекція, навпаки, проявляється у надмірній опіці, дріб'язковому контролі за кожним кроком, за кожною дією сина чи доньки. Згодом це перетворюється на цілу систему постійних заборон і невсипущого спостереження за дитиною. За таких умов у дитини формується звичка всі дії і вчинки узгоджувати з думкою батьків; вона не може самостійно прийняти жодного рішення, росте невідповідною до життєвих перепитів;

3) попускаюча гіперпротекція, яка у її крайньому прояві одержала назву виховання за типом «кумира сім'ї», коли батьки не стільки контролюють, скільки надмірно протегують дитині, прагнучи звільнити її від найменших труднощів, від неприємних обов'язків, безупинно захоплюються уявними талантами, перебільшують наявні здібності. Цей тип виховання притаманний також сім'ям, де батьки відчувають виховну невпевненість, виявляють занижений рівень вимог до дитини. У цих випадках спостерігається перерозподіл влади між батьками і дітьми на користь останніх. Батьки «йдуть на поводу» у сина чи доньки, поступаються їм у будь-яких питаннях, коли, навіть на думку дитини, робити цього не можна. Це зумовлено тим, що дитина зуміла віднайти особливий підхід до батьків, виявила їхнє «слабке місце» і тому досягає бажаного шляхом створення для себе ситуацій «мінімум вимог - максимум прав». Таким батькам

притаманне визнання своїх численних помилок у вихованні дітей; дорослі побоюються впертості, опору власних дітей, знаходять численні приводи для поступок їм, для потурання їхнім бажанням;

4) емоційне відторгнення характеризується тим, що дитина постійно відчуває себе тягарем для батьків. Це спричинює формування важких, напружених, конфліктних стосунків між старшими і молодшими членами сім'ї; на дитину доволі часто перекладається значна частка суто батьківських обов'язків. Такий тип виховання ще може бути визначений як «підвищена моральна відповідальність». У деяких випадках встановлюється роз-дратовано-вороже ставлення до дитини, намагання будь-що відмежуватись від неї;

5) умови жорстких взаємовідносин відзначаються застосуванням суворих покарань навіть за дрібні порушення або домінуванням у сімейному житті ситуацій, коли на дитині «зривається зло». Для жорстких взаємовідносин характерна також душевна байдужість членів сім'ї один до одного, турбота тільки про самого себе, увага виключно до власних проблем, уподобань, інтересів. Такий стиль виховання є типовим для сімей, де дорослим притаманна нерозвиненість, слабкість батьківських почуттів. Досить часто подібне ставлення виявляють батьки, чиї діти мають певні негативні відхилення в характері. Зовнішньо це виявляється в небажанні дорослих мати справу з дітьми, несприйнятті їхнього товариства, поверховості інтересу до дитячих справ, бажань, прагнень, інтересів тощо;

6) підвищена моральна відповідальність виникає, коли батьки покладають надто великі надії щодо майбутнього своєї дитини, її успіхів, здібностей і талантів, сподіваючись, що вона зможе втілити у життя їхні власні мрії, які в силу тих чи інших причин залишилися нереалізованими. У цьому випадку перед дитиною висувуються завдання, мета яких здебільшого не пояснюється, але вимагається її належне виконання [23, 48].

До вказаних шести типів А. Личко додає ще виховання за типом потураючої гіпопротекції, коли батьки намагаються за будь-яких умов виправдати дитину, перекласти провину за всі її погані вчинки на інших, відмежувати її від

заслуженого покарання. До цього ж типу відноситься виховання в атмосфері хворобливої турботи, за якого має місце перебільшення уваги до здоров'я дітей, зведення у культ режиму, лікування наявних захворювань (навіть легких і скороминучих), а також суперечливе виховання, коли старші члени сім'ї застосовують несумісні виховні дії або висувають до дитини протилежні за своїм характером вимоги [23, 52].

Доволі часто джерелом порушення взаємин батьків і дітей є утвердження в дорослих членів сім'ї певної моделі характеру їхньої дитини, на основі якої і виходячи з якої вони будують свої стосунки з нею, беручи до уваги переважно тільки особливості виникаючої у даний момент ситуації. Це характерно для гіпопротекції, потураючої гіперпротекції, емоційного відторгнення. Е. Ейдемільер і В. Юстицький виявили формування на цій основі «ефекту самопосилення порушення», який виникає, коли на опір батьків негативним проявам характеру дитини, вона відповідає посиленням цих проявів. Зустрічаючи перепону своїм бажанням, дитина спричиняє агресивний «вибух», примушуючи дорослих відступити, здобуваючи у такий спосіб перемогу над ними [32].

Сімейна соціалізація не зводиться до безпосередньої взаємодії дитини і батьків. Так, ефект ідентифікації може нейтралізуватись механізмом рольової взаємодоповнюваності (наприклад, у сім'ї працьовитих батьків незважаючи на добрий взірєць дитина може й не бути працьовитою, якщо сім'я не мала потреби виявляти цю якість).

Важливим є також механізм психологічної протидії, коли дитина, волю якої жорстко обмежували, може виявляти підвищений потяг до самостійності, а дитина, якій усе дозволяли, може вирости несамотійною.

І хоча неможливо однозначно виявити залежність конкретних властивостей особистості дитини від властивостей її батьків або ж від методів їхнього виховання, проте така залежність існує. При цьому різні сфери розвитку дитини пов'язані з різними проявами сімейних взаємин. Так, дослідники Ф. Кован і К. Кован [12] виявили, що когнітивний розвиток дитини найсильніше корелює з особливостями її навчання у процесі спілкування в підсистемі "батько - дитина", а

поведінкова сфера найбільшою мірою пов'язана з поведінкою батьків один щодо одного при спільній сімейній взаємодії.

Ці самі дослідники виявили тендерні залежності особистісних характеристик, стилю поведінки батьків і рівня розвитку дитини. Так, практично неможливо спрогнозувати ставлення батька до сина залежно від задоволеності батька шлюбом. Разом з тим незадоволеність батька шлюбом призводить до менших проявів ним позитивних емоцій до доньки. Задоволеність матері шлюбом, вірогідно, пов'язана з характером взаємодії як із синами, так із доньками.

Особливо важливими для розвитку особистості дитини є дві пари ознак, які визначають поведінку батьків: прийняття (тепло, любов) - неприйняття (ворожість), що задають емоційний тон стосунків, і терпимість (самотійність, воля) - стримування (контроль), що визначають переважаючий у сім'ї тип контролю і дисципліни.

За віссю "прийняття - неприйняття" в першому випадку основними засобами виховання є увага і заохочення; батьки орієнтовані насамперед на виокремлення позитивних якостей дитини, задоволені спілкуванню з нею, сприймають її такою, якою вона є. У другому випадку основними засобами виховання є суворість і покарання; батьки не сприймають своїх дітей (виокремлюють у них насамперед негативні риси), не дістають задоволення від спілкування з ними, часом виявляючи ворожість.

Численними дослідженнями доведено перевагу першого підходу до виховання дітей.

Дитина, яка позбавлена любові, має менше можливостей для досягнення високої самоповаги, створення стійкого, позитивного Я-образу, побудови теплих стосунків з іншими людьми. Вивчення особистості людей, які страждають на невротичні розлади, відчувають труднощі у спілкуванні та професійній діяльності, свідчить про те, що всі ці явища набагато частіше виявляються в людей, яким у дитинстві бракувало батьківської уваги і тепла.

Недоброзичливість або неуважність, мало того, жорстоке поводження батьків із дітьми викликає в останніх неусвідомлювану ворожість, що

спрямовується зовні (наприклад, трансформується в агресивні дії не тільки проти батьків, а й проти сторонніх людей) або всередину і виявляється в почутті провини, тривоги, низькій самоповазі тощо [5].

За віссю «тривожність - стримування» в першому випадку батьки впливають на дитину через похвалу, пояснення їй наслідків її дій, обґрунтовують свої вимоги. У другому випадку тактика стримування припускає застосування батьківської влади через наказ, насильство, фізичне покарання, батьківський контроль над бажаннями дитини.

Психолог Д. Баумрінд виявила три моделі поведінки дітей залежно від особливостей поведінки батьків [4, 12]:

- модель I - діти з високим рівнем незалежності, зрілості, упевненості в собі, активності, стриманості, допитливості, доброзичливості, які вміють розбиратися в оточенні;
- модель II - діти, недостатньо впевнені в собі, замкнені й недовірливі;
- модель III - діти, не впевнені в собі, не виявляють допитливості і не вміють стримуватись.

Здійснивши дослідження, Д. Баумрінд вирізняла чотири показники поведінки батьків, що впливають на формування у дітей певних рис (рис. 2.1):

- контроль - високий бал за цим показником означає істотний вплив батьків на діяльність дітей, послідовність у висуванні до них вимог;
- вимога зрілості - високий бал за цим показником свідчить про те, що батьки висувають вимоги, що сприяють формуванню у дітей зрілості, незалежності, самостійності, високого рівня здібностей в інтелектуальній, соціальній та емоційній сферах;
- спілкування - високий бал за цим показником означає, що батьки орієнтовані на переконання дитини, обґрунтування своїх вимог, готовність вислухати думку дитини;
- доброзичливість - високий бал за цим показником свідчить про зацікавленість батьків у розвитку дитини (похвала, радість від успіхів дитини), тепле ставлення до дитини (любов, турбота).

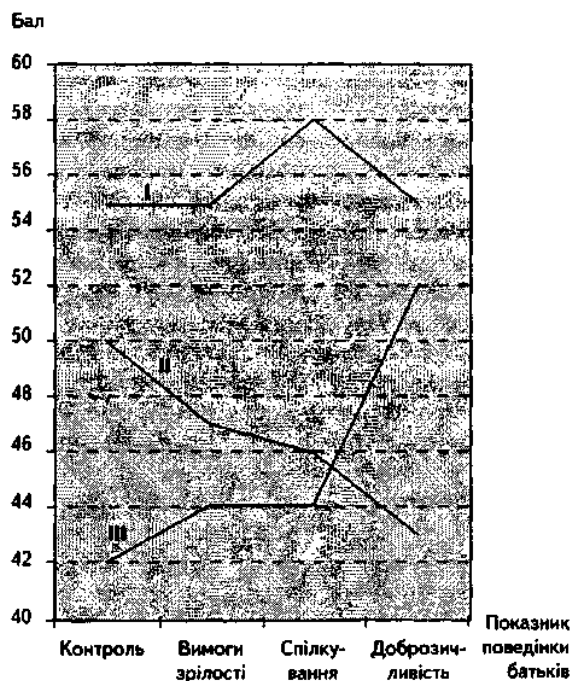

Рис. 2.1 - Групи батьків відповідно до моделей поведінки дітей (за Д. Баумрінд [4]): модель I - авторитетні батьки; модель II - авторитарні батьки; модель III - поблажливі батьки

Отже, виокремлено три моделі поведінки батьків, пов'язані з фактором контролю, що відповідають моделям поведінки дітей:

- модель авторитетного батьківського контролю - відповідає моделі I поведінки дітей;
- авторитарна модель - відповідає моделі II;
- поблажлива модель - відповідає моделі III.

При цьому адекватний контроль з боку батьків, що відповідає моделі I, припускає поєднання емоційного сприйняття з великою кількістю вимог, що висуваються до дитини, їх зрозумілістю, несуперечливістю і послідовністю.

Для дітей батьків, які застосовують адекватний контроль, характерні добра адаптованість до оточення і спілкування з однолітками; ці діти активні, незалежні, ініціативні, доброзичливі.

Батьківське ставлення та його вплив на формування дитячої особистості

Батьківське ставлення - «це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що проявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння» [16, 70].

У ставленні батьків до дітей акумулюється вся система внутрішньосімейних відносин, у них знаходять свій прояв особливості подружніх взаємин, стосунки дорослих зі своїми батьками, зовнішні соціальні зв'язки сім'ї та ін.

Відомо, що почуття симпатії відіграють значну роль у виховному процесі. Адже виховання - це важка праця, яка значною мірою обумовлена батьківською любов'ю, ставленням, тим, що благо дитини для них не менш, а нерідко і більш важлива річ, ніж власне. Тому порушення почуття симпатії у батьків може спричинити негативні наслідки, порушити процес педагогічно обумовленого виховання.

Заслугує на увагу класифікація основних стилів батьківської поведінки запропонована І. Дубровіною. Досліджуючи методи впливу батьків на дітей, які виявляють негативні емоції, вона виокремила такі з них:

«Командир-генерал». Цей стиль виключає можливість будь-якої альтернативи, прагне тримати всі події під жорстким контролем, заперечує найменший вияв негативних емоцій. Зміст взаємин з дитиною («Зупинись!», «Схаменись!») зазвичай викликає у неї образу, бажання заперечувати і проявляти жорстокість. В основі ставлення - батьківська переконаність у тому, що всі права належать їм. Основними засобами впливу виступають накази, команди і погрози, спрямовані на всебічний і повсякчасний контроль.

«Батько-психолог». Деякі батьки виступають у ролі психолога і намагаються аналізувати проблему, що виникла. Це проявляється в тому, що дорослі ставлять численні запитання, спрямовані на діагностику, інтерпретацію й оцінку подій, вчинків, вважаючи, що таке право дає їм володіння «вищого знання». Батько-психолог повсякчас прагне пізнати всі деталі, що повністю позбавляє дитину бажання відкривати свої внутрішні почуття.

«Суддя». При сповідуванні цього стилю, дитина вважається винною ще до

винесення рішення. Єдина мета, яку переслідують батьки-судді - довести правомірність власної позиції.

«Священик». Подібний стиль наближається до менторства. Повчання, переважно, зводяться до моралізування з приводу того, що відбувається. Всі висловлювання батьки, зазвичай, починають словами: «Ти повинен...» або «Ти не повинен», вважаючи, що таке ставлення забезпечить формування у дитини тільки «правильних» почуттів.

«Цинік». Батьки-циніки, як правило, переповнені сарказмом, намагаються в той чи інший спосіб принизити дитину. Вони демонструють свою перевагу за допомогою відчуження і відрази до того, що відбувається.

Деякі порушення виховання пов'язані з дорослішанням дитини і побоюваннями батьків, у зв'язку з цим процесом, втратити свої позиції та авторитет. У реальному житті це проявляється у наданні переваги дитячим якостям, створенню ролі «маленької дитини». Спостерігаються намагання батьків ігнорувати сам факт дорослішання сина або доньки, в яких з підвищеною увагою культивуються такі дитячі якості, як безпосередність, наївність, грайливість. Для таких батьків дитина залишається «ще маленькою», що знижує рівень вимог до неї, створюючи потураючу гіперпротекцію.

Причина емоційного відторгнення, жорстокого ставлення нерідко полягає в тому, що в дитині батьки немов би бачать риси характеру, наявність яких вони відчують, але не визнають відкрито у самих себе. Це може бути агресивність, схильність до лінощів, потяг до алкоголю, негативізм, нестриманість. Намагаючись подолати такі (істинні чи надумані) якості дитини, батьки одержують від цього емоційну вигоду для себе, нав'язуючи сину роль «невиправного», «хулігана» тощо. Такі дії допомагають батькам вірити, що в них самих подібні якості відсутні. Батьки багато й охоче розповідають про свою непримиренну і постійну боротьбу, про різні заходи і суворі покарання, до яких вони вдаються. Водночас у їхніх висловлюваннях виразно проглядається впевненість, що ніякі намагання не допоможуть, адже дитина «за своєю натурою» така вже є і виправити її просто неможливо.

Крім зазначених типів, у психолого-педагогічній літературі зустрічаються описи ставлення батьків до дітей, що визначають конкретні способи взаємодії з дітьми: прийняття - неприйняття дитини, взаємодія - уникнення контактів, визнання свободи дій - надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї - надмірне обмеження свободи [16].

Свого часу О. Карбіков, досліджуючи викривлення у сімейному вихованні, базуючись на особливостях ставлення батьків до дітей, виділив його негативні види, в саме: «Гіпоопіка», «Попелюшка», «Кумир сім'ї», що означає такі типи ставлень до дітей.

1. Відторгуюче. Його суть полягає або в надмірній вимогливості, жорстокій регламентації і контролі, або в недостатньому контролі, що ґрунтується на самонадіяності, самозаспокоєнні й безтурботності.

2. Гіперсоціалізуюче. Виникає внаслідок стурбованості, тривожної мнимості батьків стосовно здоров'я дитини, її соціального статусу, престижності, успіхів у навчанні тощо. Ці якості батьків проявляються в надмірній заклопотаності майбутнім своєї дитини.

3. Егоцентричне. Спостерігається в сім'ях із низьким рівнем відповідальності, коли дитині нав'язується уявлення «я великий» як самонав'язуючої цінності для оточуючих.

Суперечності у вимогах до дитини зумовлюють формування у неї відчуття власної неповноцінності, хиткості життєвих відносин, виникненню нереальних установок.

У психолого-педагогічній літературі відомий також тип порушення взаємовідносин між старшими і молодшими членами сім'ї, який одержав назву розширення сфери батьківських почуттів. Він виникає найчастіше за умов, коли подружні взаємини між батьками в силу будь-яких причин виявляються порушеними. Це може бути розлучення, смерть одного з батьків. Нерідко при цьому мати (або батько), самі того не усвідомлюючи, прагнуть, щоб дитина стала для них чимось більшим, ніж просто дитиною. Коли ж вона досягає підліткового віку, в них з'являється побоювання перед її самостійністю, пробуджуються

намагання утримати її за допомогою потураючої або домінуючої гіперпротекції [16].

Певну типологію неправильного виховання, котра видається нам досить логічною, використовує в своїй роботі О. Захаров [20]. Учений розвиває думку, відповідно до якої негативні фактори виховного впливу призводять до дезінтеграції «Я» дитини. У цілому ці фактори можна окреслити таким чином:

- 1) нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дітей;
- 2) неприйняття дорослими дитячої індивідуальності;
- 3) невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей;
- 4) негнучкий характер стосунків батьків з дітьми;
- 5) неправомірність виховання в різні вікові періоди;
- 6) непослідовність у взаєминах дорослих і дітей;
- 7) неузгодженість змісту, цілей і засобів виховання між батьками.

У спеціальній літературі застосовується також поняття батьківських установок щодо дітей, які визначають певну спрямованість у взаєминах з дітьми, забезпечують усталений характер виховної діяльності дорослих. Такі установки «є суб'єктивними орієнтаціями батьків на ті чи інші виховні цінності, на саму дитину як таку, готовність до взаємодії з нею» [16]. Батьківські установки чи позиції щодо дітей звільняють дорослих членів сім'ї від необхідності кожного разу приймати нове рішення за стандартних життєвих ситуацій, вони можуть виступати фактором, який зумовлює «інертність виховної діяльності та труднощі у пристосуванні до нових ситуацій» [16].

Ставлення батьків до дітей визначається, як правило, двома основними чинниками - любов'ю і соціальним обов'язком. Лише за розумного їх поєднання, можливе успішне формування в сім'ї повноцінної у моральному розумінні особистості.

Любов матері, батька до своїх дітей є глибоким і стійким почуттям, в якому тісно переплітаються природні й соціальні принципи. Любов, і зокрема батьківська, - складне комплексне почуття, що складається з низки більш простих елементарних почуттів, кількість яких визначає повноту і багатогранність (а отже,

й ефективність) батьківської любові. Не претендуючи на повноту і незаперечність, можна виділити такі компоненти батьківської любові, як: прив'язаність (на рівні біологічних інстинктів); турбота про дитину (про її здоров'я, фізичне і духовне благополуччя); чуйність, доброзичливість, повага до дитини. На цій основі було описано вісім типів батьківського ставлення (або, як зазначають деякі науковці, любові) до дітей: дієва любов, відсторонена любов, дієва жалість, любов як поблажливе відсторонення, відкидання, презирство, переслідування, відмова. О. Насонова дає таку їх характеристику:

Дієва любов заснована на поєднанні симпатії, поваги та близькості у ставленні. Формула батьківського виховання така: «Хочу, щоб моя дитина була щаслива і допомагатиму їй у цьому». Тепле емоційне ставлення до дитини - це прийняття її особистості, поведінки, активна увага до дитячих інтересів, повага до її прав та визнання обов'язків, надання допомоги при розумній вимогливості.

Відсторонена любов заснована на симпатії, повазі, проте на чималій міжособовій дистанції між батьками та дітьми. Формула сімейного виховання: «Дивіться, яка у мене чудова дитина. Та на жаль, у мене не вистачає часу для спілкування з нею». Батьки високо оцінюють дитину, її зовнішність, успіхи, здібності, але м'яке поводження з нею поєднується з недостатньою увагою до повсякденних потреб, поверховим знанням її духовного світу. Зовнішнє милування дитиною поєднується з невмінням допомогти їй у розв'язанні наявних у неї проблем.

Дієва жалість - узгодження симпатії, близькості, але відсутність поваги до дитячої особистості. Формула виховання дитини: «Хоча моя дитина недостатньо розумна чи недостатньо фізично розвинена, але це моя дитина-і я її люблю такою, якою вона є». Цей стиль емоційного ставлення до дитини характеризується визнанням справжніх (а іноді й уявних) відхилень у розумовому чи фізичному її розвитку. У результаті цього батьки доходять висновку про винятковість своєї дитини. У спілкуванні з нею дорослі йдуть шляхом надання їй особливих привілеїв, надмірно опікають, оберігають від шкідливих впливів. Батьки уважні до дитини, їхні інтереси зосереджені на ній, але водночас вони начебто не

довіряють їй, не вірять у її можливості та здібності.

Любов як поблажливе відсторонення ґрунтується на симпатії і водночас - неповазі та великій міжособистісній дистанції між дорослими і дитиною. Формула сімейного виховання: «Не можна звинувачувати мою дитину в тому, що вона недостатньо розумна та фізично розвинена». Батькам, яким притаманний подібний тип ставлення, властиве не зовсім усвідомлене виправдання поганої поведінки й негативних рис дитини. Безпомічність сина чи доньки вони відносять за рахунок їхньої хворобливості або поганої спадковості. Неблагополуччя дитини визнається її правом; дорослі не втручаються у її справи, в контакти з ровесниками та іншими людьми, недостатньо орієнтуються в її духовному світі, погано обізнані з внутрішніми переживаннями [16].

Як бачимо, наведені типи чи моделі поведінки дорослих щодо дітей доволі різняться між собою. Однак не можна не погодитись з тим, що їх об'єднує загальна установка - прийняття дитини як такої. Іншими словами, батьки люблять свою дитину з усіма її недоліками і достоїнствами, поважають у дитині особистість, визнають її права. За цих умов у дитини формуються стійкі позитивні взаємини з батьками, які переносяться і на інших дорослих.

Батьківське ставлення, засноване на уникненні контактів з дитиною, виявляється у відкиданні, презирстві, переслідуванні, відмові та запущеності.

Відкидання ґрунтується на антипатії, неповазі та встановленні великої дистанції. Формула батьківської позиції: «Ця дитина викликає у мене неприємні почуття та небажання мати з нею справу». Батьки намагаються зменшити будь-яке спілкування з дитиною, не помічати її присутності й зовсім уникають її тоді, коли вона потребує допомоги та підтримки. їхнє ставлення характеризується холодністю, навіть ворожістю, приниженням її гідності. Дитина досить часто залишається одна, що використовується з метою уникнення будь-яких контактів з нею. Заборони та накази, що застосовуються дорослими, переслідують не мету виховання, а є лише прагненням звести до мінімуму взаємодію з дитиною. Подібний прояв батьківських почуттів веде до формування в дитини агресивності, неслухняності, брехливості. У деяких випадках у дітей, які «відкидаються»

батьками, виникає лякливість, безпомічність, труднощі в спілкуванні з ровесниками і дорослими.

Презирство у ставленні батьків викликане антипатією, неповагою, але наявністю певної близькості. Формула батьківського ставлення така: «Я безмірно страждаю від того, що моя дитина така нерозвинена, вперта, невміла, боязлива, неприємна іншим людям». Сповідуючи таке ставлення, батьки, як правило, не помічають і не хочуть помічати нічого позитивного в дитині, зовсім ігнорують її досягнення, але водночас страждають від зв'язку з такою, як їм здається, невдахою. У сімейному спілкуванні присутні постійні осмикування, вимогливість, моралізування, примушування.

Переслідування характеризується антипатією, неповагою та міжособистісною близькістю. Формула батьківського ставлення: «Моя дитина - негідник, і я доведу їй це». Батьки твердо переконані в тому, що їхня дитина перетворилася на закінченого негідника. Вони намагаються суворістю, жорстким контролем зламати дитячу волю, виступають ініціаторами залучення до процесу сімейного виховання громадськості, нерідко схильні до суворих засобів покарання.

У відмові поєднується антипатія, неповага, велика дистанція. Формула виховання така: «Я не хочу мати справ з цим негідником». У вихованні переважає відсторонення від проблем дитини, але водночас батьки начебто здалеку спостерігають за нею, визнають її силу, цінність окремих якостей. При загостренні стосунків такі батьки звертаються за допомогою до громадських організацій, правоохоронних органів, намагаються передоручити виховання дитини школі, іншим організаціям.

Запущеність дитини заснована на загальному холодному ставленні батьків до неї, хоча дорослі відкрито не виявляють ворожості. Взагалі дитині приділяється мало уваги, відсутнє піклування про її фізичний і психічний розвиток. Батьки часто залишають дитину одну, але не через те, що прагнуть уникнути з нею контакту, їм просто ніколи [16].

Зазвичай, у реальному житті ці характеристики не мають такого різкого

виявлення. Досить часто спостерігається поєднання кількох типів ставлення батьків до дітей, коли один з них за певних умов може набувати домінуючого характеру.

Одним з найбільш поширених проявів хибного розуміння сутності батьківської любові є намагання батьків за будь-яку ціну вберегти своїх дітей від фізичних і духовних навантажень. Така позиція батьків виявляється у твердженнях: «Ще встигне напрацюватися», «Ми прожили тяжке життя, хай хоч діти поживуть краще» тощо.

Порівняємо для наочності два різновиди прояву любові до дитини, які є досить типовими для сучасної сім'ї. У першому випадку батьки прагнуть досягти щастя своїх дітей турботою про здоров'я, нервову систему тощо. Вони всіляко намагаються відмежувати сина чи дочку від будь-яких справ, доручень, докладають зусилля, щоб передбачити їхні бажання, які миттєво виконуються. Такі батьки розраховують на те, що така «любов» до дитини сьогодні в майбутньому дозволить їм одержати відповідну любов і вдячність від своїх дорослих дітей. Однак, ставши дорослими, такі діти навряд чи будуть вдячні батькам за непідготовленість до життя.

В інших випадках, діти - це рівноправні члени родини, які мають свої обов'язки, підпорядковуються тим чи іншим вимогам внутрішньосімейного колективу.

Безперечно, люди різняться між собою не тільки тим, як вони люблять, але й тим, як вони виявляють це почуття. Такі якості, як біологічна прив'язаність, чутливість і доброзичливість є суто індивідуальними. І досягти їхньої єдності, однаковості прояву (якщо їх немає спочатку) практично неможливо. Така єдність можлива лише через турботу про дитину, повагу до неї.

2.4 Причини неадекватного батьківського ставлення до дитини

Розрізняють такі причини неадекватного ставлення до дитини:

- психолого-педагогічна некомпетентність батьків, некритично засвоєні

ригідні стереотипи виховання дитини, що призводить до стихійності виховання, неузгодженості установок і дій батьків тощо;

- особистісні особливості батьків;
- особливості взаємин подружжя чи інших членів сім'ї, що проектується на дитину.

Якщо перша причина не потребує коментарів, то щодо другої слід зазначити, що ще в 1922 р. А. Адлер описав тип тривожної матері, що надміру опікується дитиною, тим самим паралізуючи її власну активність і самостійність [14, 21].

Дослідник О. Захаров, характеризуючи особистісні особливості батьків дітей, що страждають на невроз, зазначає, що матері вирізняються тривожністю і невпевненістю у собі в поєднанні з надмірною пунктуальністю, нетерпимістю, конфліктністю, недостатньою емоційною чуйністю, а батьки - пасивністю, м'якістю, певною мінорністю загального фону настрою.

Негативно впливають на процес виховання дитини не тільки такі індивідуальні особливості батьків, як тривожність і афективність, а й домінантність, владність, бажання підкорити дітей і домогтися від них беззастережної слухняності (особливо це стосується ставлення матері до сина); марнославство батьків, що призводить до підвищеного рівня домагань щодо можливостей дитини.

У батьків із глибокими особистісними проблемами часто спрацьовує захисний механізм "проекції", коли вони неусвідомлено переносять власні небажані якості і проблеми на дитину. Такі батьки, не помічаючи в собі певних рис характеру і поведінки, що проектується на дитину, їх прояв у дитині, прагнуть наполегливо викорінити ці риси у дитини. При цьому ставлення до дитини формується за типом "емоційне відторгнення" через невідповідність ідеальному образу батьків або за типом "гіперпротекція", маскуючи приховане відторгнення (такі батьки про свою дитину кажуть: "я її люблю, але вона погана, ледача, нерозумна тощо, робить щось тільки після покарання").

Особливості взаємин членів сім'ї так само впливають на психічний розвиток

дитини. Так, О. Варга, спостерігаючи за дітьми, які страждають на нічний енурез, виявила, що невротичний синдром у дитини стає умовно бажаний і для батьків, витісняючи негаразди у сфері власних інтимних стосунків.

У неповній сім'ї мати може проектувати свої стосунки з колишнім чоловіком на сина, оцінюючи його негативно ("такий самий, як батько") або, як зазначають О. Бодальов і В. Столін, ставлячись до сина-підлітка як такого, що "замінює" чоловіка (вимагаючи постійної уваги до себе, виявляючи нав'язливе бажання постійно бути в товаристві сина, прагнучи обмежити його контакти з однолітками).

Дисгармонійні стосунки в сім'ї часто призводять до того, що окремі її члени використовують дитину для вирішення власних проблем.

Дослідники, які вивчали психологію таких родин, виокремили три форми негараздів, що спостерігаються у цих родин [5]:

- суперництво (прагнення двох або більшої кількості членів сім'ї забезпечити собі виключне становище, боротьба за яке набирає затяжного, хронічного характеру);
- уявне співробітництво (зовнішня удавана відсутність ускладнень у сімейних стосунках, що обертається на конфлікти в разі настання переломних для сім'ї подій - хвороби когось із членів сім'ї, підвищення по службі одного з подружжя і пов'язане з цим збільшення робочого часу тощо);
- ізоляція (психологічне відокремлення одного чи більшої кількості сім'ї один від одного, з якими підтримуються лише формальні стосунки, необхідні, скоріше, ділові контакти).

Дослідник О. Добрович зазначає, що для дитини в такій "важкій сім'ї" часто передбачені фіксовані ролі - "кумир сім'ї", "мамин (татків, бабусин тощо) скарб", "жахлива дитина" тощо, які часто відбивають взаємини дорослих членів сім'ї.

Так, зведення дитини в ранг "кумира сім'ї" часто спричинюється суперництвом дорослих, коли кожний з них, демонструючи виняткову турботу про дитину, намагається утвердити своє верховенство в сім'ї або уявне співробітництво (коли всі зацікавлені зберігати удавану відсутність ускладнень і

загальне замилювання дитиною виконує функцію фактора, що "цементує" сім'ю).

Граючи роль "маминого (таткового, бабусиного тощо) скарбу", дитина стає чиймсь особистим кумиром, що найчастіше свідчить про суперництво між дорослими (це виявляється, наприклад, у запитанні "Кого ти більше любиш?", яке травмує і дезорієнтує дитину, змушуючи її демонструвати лицемірство і спритність) або про ізоляцію когось із дорослих, який компенсує цією прихильністю брак емоційного тепла в сім'ї.

Приписувана дитині роль "цяці" часто пов'язана із ситуацією уявного співробітництва в сім'ї, коли дорослі, не вмючи і не вважаючи за потрібне глибоко проникати у внутрішній світ один одного, і від дитини очікують дотримання насамперед порядності, слухняності. При цьому докоряння дитині може трансформуватися в її самосвідомості в тенденцію до самозвинувачення, що робить її уразливішою до неминучих помилок і труднощів.

Часто наслідком уявного співробітництва в сім'ї є роль "жахливої дитини", коли з поганої поведінки дитини робиться своєрідний внутрішньосімейний фетиш, що парадоксально гуртує емоційно роз'єднаних людей.

В умовах внутрішньосімейного суперництва роль "жахливої дитини" трансформується у жертвенного козла, коли, перекладаючи один на одного провину за "поганість" дитини, дорослі підсвідомо домагаються самоствердження в сім'ї, при цьому часто розряджаючи агресивність на дитині.

"Жахлива дитина" може бути виправданням ізоляції когось із членів сім'ї, "винних" у її "поганості".

Нездатність батьків виробити сприятливу для розвитку дитини виховну позицію може призвести до глибоких порушень у стосунках з дітьми, до жорстокості стосовно них. Розрізняють такі види жорстокості до дітей [14]:

- фізичне насильство, що охоплює всі форми травм дітей, отримані через цілеспрямовані дії батьків, фізичне покарання;
- сексуальне насильство як залучення функціонально незрілих дітей і підлітків до сексуальних дій чи до спостереження за ними без розуміння і згоди на це дитини;

- емоційне чи психічне насильство, що може виявитись як у формі негативної уваги (погрози, постійна критика, лайка тощо), так і у формі цілковитої неувважності до дитини;

- байдужість до дитини, нехтування її інтересами і потребами, не тільки духовними, а й матеріальними (одяг, їжа, медикаменти) та ін.

Відокремлемо також фактори, що корелюють з жорстоким поведженням з дітьми. По-перше, це характерно для сімей, де хоча б один з батьків хворий на алкоголізм чи перебуває у стані депресії. По-друге, із дітьми можуть жорстоко поводитися в сім'ях, де вмер один з батьків або якщо дитина залишилася сиротою і перебуває під опікою рідних чи інших вихователів.

Крім того, до факторів, що можуть зумовити жорстокість стосовно дітей, належать фінансові труднощі в сім'ї, безробіття, а також перенесене батьками в дитинстві жорстоке поведження з ними [1; 4; 14].

Як наслідок, у дитини формуються здебільшого негативні якості: агресія, жорстокість, переживання безцільності існування, бажання не-усвідомленої помсти чи, навпаки, загострене прагнення пошуку психологічного захисту, опіки з боку інших людей.

Висновки до II розділу

Слід зазначити, що батьки переносять особистісні проблеми і проблеми у стосунках з іншими членами сім'ї на дітей переважно підсвідомо, найчастіше з глибоким переконанням, що саме так дитині роблять добро. Проте в результаті неадекватне ставлення батьків призводить до деформації особистості дитини, утрудняє можливості її самореалізації, актуалізуючи тим самим необхідність подання сім'ї психологічної допомоги.

ВИСНОВКИ

Курсова робота досліджувала одну з актуальних проблем сучасної психолого-соціологічної науки – місце і роль сім'ї у соціалізації особистості дитини. Вивчення та аналіз низки літературних джерел дали змогу зробити такі висновки і узагальнення.

Сім'я - невід'ємний елемент соціальної структури суспільства, сполучна ланка між ним і людиною, що забезпечує неперервність спадковості між поколіннями. З одного боку, сім'я - замкнене об'єднання людей, що захищає свій внутрішній світ, свої таємниці та секрети, протистойть зовнішньому впливу. Якщо позбавити сім'ю її внутрішнього світу, зробити все, що в ній відбувається, відкритим для суспільства, вона розпадеться, з іншого боку, сім'я є відкритою для різноманітних процесів суспільного розвитку і це не руйнує її, а, навпаки, сприяє задоволенню потреби в спілкуванні з іншими людьми, гарантує почуття безпеки. Отже, сім'я тісно пов'язана з суспільством. Кожний її член входить до різних об'єднань та соціальних груп: виробничих і навчальних колективів, дитячих та юнацьких організацій, громадських об'єднань, політичних партій, вступає у відносини з підприємствами торгівлі, охорони здоров'я, з місцевою владою, сусідами тощо.

За своєю біопсихічною й соціально-економічною суттю сім'я має, так би мовити, «перекинути місток» між особистістю, яка розвивається, і суспільством. Саме в сім'ї, серед найближчих і найрідніших людей, дитина засвоює певні соціальні ролі, відповідні правові й моральні норми та цінності. Проте не треба забувати, що сьогодні, коли переоцінка цінностей досягла свого апогею, коли наркотики - майже узаконена злочинність, а корупція стала яскравою реальністю для українською суспільства, виконання батьками найважливіших функцій, притаманних сім'ї, значно ускладнюється.

Процес соціалізації дитини передбачає різнобічне пізнання маленькою людиною навколишньої соціальної дійсності, оволодіння навичками індивідуальної і колективної праці, прилучення до національної і вселюдської

культури. Тому провідними чинниками у формуванні дитячої особистості виступають моральна атмосфера, що панує в сім'ї, спосіб внутрішньосімейного життя та його стиль. Йдеться про соціальні установки, систему цінностей сім'ї, взаємини її членів між собою та ставлення до інших, моральні ідеали, потреби, сімейні традиції тощо.

Аналіз життєвих реалій засвідчує, що загальна картина ціннісних орієнтацій дорослих членів сімей характеризується нестійкістю. Кризовий стан економічного й соціального розвитку України зумовив пріоритет матеріального чинника, що спричинює цілу низку суперечностей в установках сім'ї, впливає на змістове наповнення її функцій. У вихованні молоді перевага надається орієнтації на «престижність» тієї чи іншої роботи, яка сприймається і усвідомлюється такою залежно від обсягу матеріальних благ, що вона може забезпечити. Однак проведені дослідження свідчать, що подібні установки батьків не завжди адекватно сприймаються дітьми. Це призводить до того, що досить поширеним явищем в українському суспільстві став феномен маргіналізації свідомості й поведінки молодих людей. Тобто йдеться про відмову (резигнацію) значної частини дітей і молоді від власних зусиль, спрямованих на відповідність потреб вимогам середовища, необхідних для забезпечення достатньо високого рівня життя завдяки інтенсивному навчанню, праці, активній конкуренції тощо. Причому така соціально пасивна позиція притаманна як дітям, чиї батьки мають досить високі прибутки, так і представникам малозабезпечених верств населення.

Підводячи підсумок, треба відмітити, що в цілому батьки вважають, що саме вони здійснюють основний виховний вплив на дітей. Певне значення, на їхню думку, має також вплив неформальних об'єднань і кінопродукції. Вплив книжок і школи розцінюється ними як незначний. Також можна припустити, що батьки здебільшого розуміють виховання як цілеспрямований процес впливу на дитину (для виховання необхідно обрати певний проміжок часу, відповідні методи і «виховувати»). Водночас вони недооцінюють виховного впливу повсякденного життя сім'ї, значення власної побутової поведінки, звичайного родинного спілкування, не розуміючи, що саме повсякденний вплив зумовлює

вироблення у дитини на неусвідомленому рівні певних стереотипів поведінки, які, в свою чергу, визначають не тільки окремі звички й життєві установки, а й значною мірою впливають на вироблення дитиною моделі власного майбутнього життя.

За останні роки сім'я втратила багато цінностей, які століттями вважалися основою сімейного виховання. З-поміж основних цінностей, на які батьки орієнтують дітей, найбільш поширеними в порядку їхнього значення є освіта, добробут, професійне самоутвердження, повага з боку друзів, сім'я. Орієнтація дітей на моральні цінності характерна для 11% сімей, на суспільні - 9%, на релігійні - 5%.

Отже, різні стилі догляду, спілкування, взаємодії батьків з дітьми сприяють розвитку та закріпленню певних особливостей дитячої поведінки і характеру, визначають напрям розвитку самосвідомості. З огляду на це, найголовнішим показником сприятливості батьківсько-дитячих взаємин є їх адекватність, що означає тотожність, достатню відповідність можливостям, здібностям, індивідуальним особливостям дитини. Прийняття дитини такою якою вона є, з її своєрідністю природженого темпераменту, характеру, що формується, особливостями особистості, що розвиваються, неодмінно визначає адекватні уявлення про неї та необхідні способи поводження.

Звідси випливає, що оптимізація важливої ролі сім'ї у сучасних соціально-економічних умовах - одне з найважливіших завдань суспільства, всіх його соціальних інститутів, психолого-педагогічної науки. Особлива роль у цьому належить соціальним службам, які в силу змісту та спрямованості своєї діяльності, наявності кваліфікованих працівників, можуть надати сім'ї суттєву допомогу як у вихованні дітей, так і у поліпшенні внутрішньосімейних взаємин у цілому. Однією з важливим передумов належного та ефективного розв'язання цих завдань є знання засобів, методів і форм сімейного виховання, яке ґрунтується на гуманізмі та демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєнко Т.Ф. Умови сучасного сімейного виховання: Науково-методичний посібник. - К., 2000. – 223 с.
2. Антонов А.И. Медков В.М. Социология семьи. - М., 2000. – 256 с.
3. Батьків не обирають: проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / За ред. Ю.М. Якубової та ін. - К.: АЛД, 1997. - 187 с.
4. Бех І.Д. Особистість народжується в сім'ї // Початкова школа. - 2002. - № 2. – С. 12-15.
5. Бондарчук О.І. Сім'я як осередок соціалізації дитини // Проблеми соціальної захищеності дітей в ринкових умовах. - К.: АЛД, 1998. – 165 с.
6. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
7. Варга А.Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской невротической реакции // Вестн. МГУ. - 1995. - № 4. - Сер. 14. Психология. - С. 32-38.
8. Вишневський О. Система цінностей і стратегія виховання: Тезовий виклад // Рідна школа. - 2004. - № 7-8. – С. 15-18.
9. Добрович А.Б. Кто в семье психотерапевт? - М.: Знание, 1995. – 123 с.
10. Каган В.Е. Преодоление: неконтактный ребенок в семье. - СПб.: Фолиант, 1996. – 167 с.
11. Карлсон А. Вперед к прошлому: перестройка семейной жизни в постсоциалистической Швеции // Вестн. МГУ. - 1995. - № 2. - Сер. 18. Социология и психология. – С. 84-92.
12. Кован Ф.А., Кован К.П. Взаимоотношения в супружеской паре, стиль родительского поведения и развитие трехлетнего ребенка // Вопр. психологии. - 1998. - № 4. - С. 110-118.
13. Кон И.С. Родители и дети // Психология ранней юности. - М.: Просвещение, 1999. - С. 16-19.
14. Конфлікти з батьками: чи можна їх уникнути? // Все для вчителя. - 2005. - № 17-16. – С. 21-24.

15. Кравченко Т.В. Сучасна сім'я у вимірі її вартостей // Рідна школа. – 2006. - № 1. – С. 15-18.
16. Кравченко Т.В., Трубавіна І.М. Допомога батькам у вихованні дітей: Методичні рекомендації для соціальних працівників. - К.: Держсоцслужба, 2005. - 100 с.
17. Личко А.Е. Подростковая психотерапия. - 2-е изд. - Л.: Медицина, 1995. – 146 с.
18. Лэнг Р.Д. Расколотое "Я": антипсихиатрия. - М.: Академия; СПб.: Белый кролик, 1995. – 187 с.
19. Макаренко А.С. Книга для родителей. - М.: Педагогика, 1988.
20. Насонова О.Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. - К., 1996. – 187 с.
21. Николаева Е.Н., Купчик В.П., Сафонова А.И. Зависимость эмоциональных реакций человека от негативных переживаний в детстве // Психол. журн. - 1996. - Т. 17. - № 3. – С. 92-98.
22. Павлюк Л. Основи демократичного виховання в Україні // Аудиторія. - 2002. - № 2. – С. 23-26.
23. Постовий В.Г. Цінності української родини // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах. - К., 2000. – 156 с.
24. Психологічна допомога сім'ї: Посіб. / За ред. З.Г. Кісарчук. - К.: Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 1998. – С. 15-20.
25. Психология воспитания / Под ред. В.А. Петровского. - М., 1995.
26. Развитие личности ребенка: Пер. с англ. / Под ред. А. Фонарева. - М.: Прогресс, 1997. - С. 190-211.
27. Семья: социально-психологические и этические проблемы: Справоч. / В.И. Зацепин, Л.Н. Бучинская, И.Н. Гавриленко и др. - К.: Политиздат Украины, 1989.
28. Семья в психологической консультации / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. - М.: Педагогика, 1999. - С. 85-202.

29. Семья и молодежь: профилактика отклоняющегося поведения / В.А. Балцевич, С.Н. Буров, А.К. Воднева и др. - Минск: Университетское, 1999.
30. Файнбург З. Социальные функции семьи и генезис понятия ее стабилизации // Стабильность семьи как социальная проблема. - М., 1988.
31. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. - СПб.: Питер. Ком., 1998. - С. 214-246.
32. Циба В.Г. Соціологія особистості: системний підхід: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 2000. – 152 с.
33. Эйдемиллер З.Г. Методы семейной диагностики и психотерапии. - М.; СПб.: Фолиум, 1996. – 174 с.